Bergensposten.

NR.2 april 2015 18. ÅRGANG

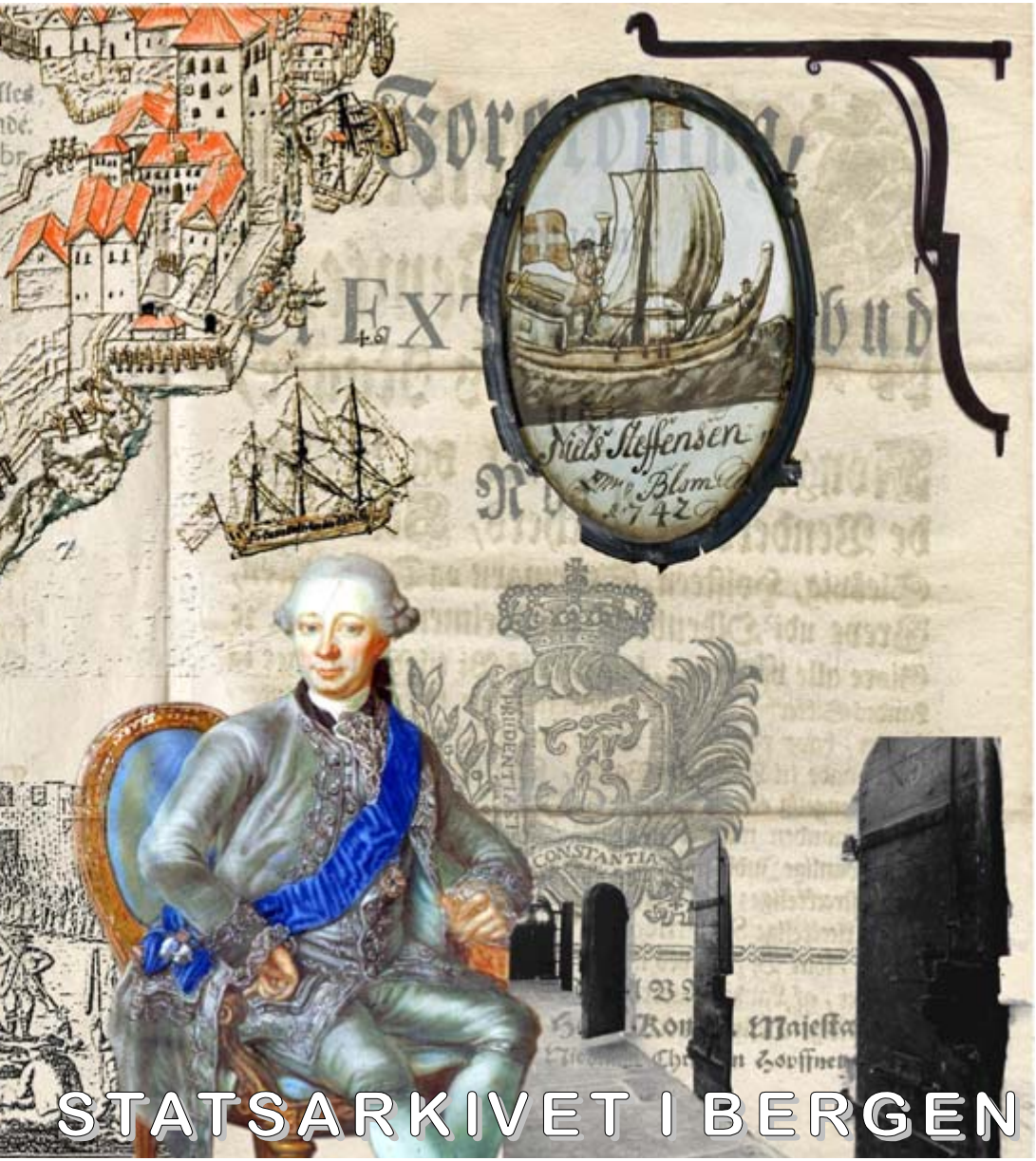

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 42. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet: April 2015

Forsiden: En collage over illustrasjoner brukt i dette nummeret

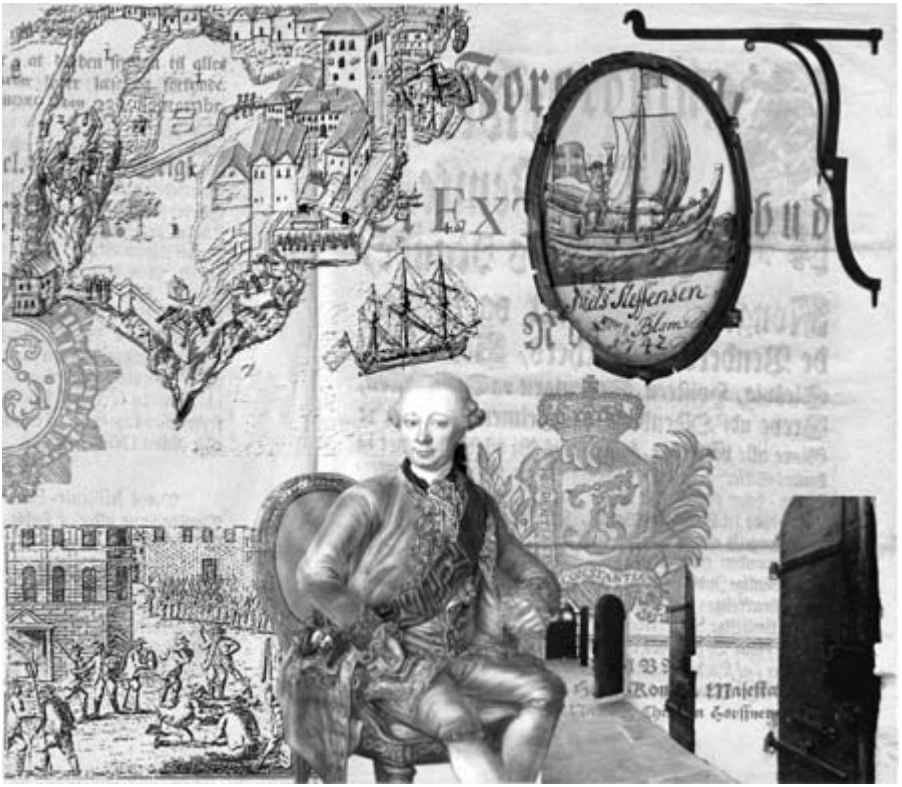

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren 2

Bjørn Davidsen:
Gryta hennar mor – og suppelensmenn 4

Svein Eide:
Strilekrigen og Harmonien 13

Bjørn-Arvid Bagge:
Ms 78 - en kilde til Strilekrigen eller «Det Bergenske Opløb i 1765» 24

Eyvind Urkedal York:
5. juliforordninga – Strilekrigens lange skugge i rettsvesenet 39

Kenneth Bratland:
Strilekrigen og dei arresterte 45

Yngve Nedrebø:
Militært nærvær under Strilekrigen og etterpå 53

Bjørn Davidsen:
Epilog 56

Fra redaktøren:

18. april 1765 kom det til oppløp i Bergen. Allmuen var fortørnet over det de opplevde som urimelige skatter. For mange var de helt umulige å makte. Allmuen hadde vært nødt til å tåle hard utskriving av soldater, år med sykdom og høye priser, og så på toppen av det hele en dobling av ytelsene til staten. Det kokte over. I ettertid har oppløpet fått navnet «Strilekrigen», og den har levd i folkelige overleveringen gjennom 250 år.

Oppløpet skremte myndighetene både i Bergen og København, og det ble tatt flere grep i forsøk på å få situasjonen under kontroll. Det er «Strilekrigen» som er temaet for denne utgaven av Bergensposten, og vi skal vinkle fortellinger om oppløpet på ulike måter.

Bjørn Davidsen forteller om «suppelensmennene», som var så nidkjære i sin tjeneste i jakten på penger til Statskassen at de plyndret fattigfolk for det aller mest grunnleggende de hadde: mat, livsnødvendige redskaper og dyr.

Oppløpet i Bergen falt sammen med etableringen av «Harmonien», og Svein Eide ser på bakgrunnen for og etableringen av musikkselskapet i oppløpets Bergen. Kommisjonen som kom til Bergen for å undersøke forholdene var opptatt av å skulle redusere trykket og gjenskape «harmoni». De bevilget seg en solid festkonto, til glede for mange bergensere.

Bjørn-Arvid Bagge presenterer manuskript 78 i Spesialsamlingenes manuskriptsamling med navnet «Det Bergenske Opløb i 1765». Manuskriptet har hentet inn samtidig dokumentasjon, om og fra Undersøkelseskommisjonen som ble utnevnt allerede i mai 1765. Boken tilbrakte et par mannsaldre i København før den kom til Bergen ved hjelp av W. F. K. Christie.

Eyvind Urkedal York skriver om forordningen fra 5. juli 1765, et uttrykk for myndighetenes sterke mishag mot de kraftige protestene i Norge, og åpenbart et direkte svar på oppløpet i Bergen, med trusler om straff «paa Livet» for de som stilte seg i spissen for slike oppløp.

Kenneth Bratland forteller litt om de personene som ble gjort ansvarlige for opp-

løpet i Bergen. Fire av dem fikk dødsstraff.

Militæret hadde en viktig rolle både som bakgrunn og som aktør i oppløpet, og også på dette området var resultatet at myndighetens bekymringer økte, og løsningen ble omorganisering. Yngve Nedrebø forteller litt om de militære avdelingenes rolle i og like etter Strilekrigen.

Bjørn Davidsen avslutter heftet med den attesten futen Jens Worm Nagel i Sunn– og Nordfjord i 1770 gav allmuen, lensmennene og seg selv. De hadde alle greid å holde seg innenfor sømmelighetens grenser. Allmuen hadde ytt etter evne, myndighetene hadde ikke bedrevet «Haard medfardt eller Execution». Spesielt i lys av det som hadde skjedd i Bergen kunne da alle, også Kongen, være fornøyd!

Neste nummer av Bergensposten er planlagt utgitt i august/september. Vi ønsker leserne en fin vår og sommer!

Yngve Nedrebø

Bjørn Davidsen

Gryta hennar mor – og suppelensmenn

«Blant ljose barneminner er gryta hennar mor,
ho står på gamle tomter der ville blomar gror.
Ho er nok slitt av sleiva, av rust og tidas tann.
Men ingen kan fortelja, som gamle gryta kan.»

Det er vel tvilsomt om gryta som John Georg Ljosdal1 fra Flå i Birkenes i Aust-Agder her minnes og som komponisten Monrad Holm-Johnsen og «Salhuskvintetten» gjorde udødelig, hadde opplevd 1760-tallet. Men om så var, hadde den kanskje kunnet fortelle om da den ble tatt i pant av lensmannen for ekstraskatten av 1762. For den gangen ble faktisk både gryter og skjæringer tatt av gruene – og i tillegg til mye annet tatt som pant for å dekke skatten som Kongen hadde skrevet ut etter sin fatale og dyre krig i Sønderjylland.

Den personelle ekstraskatten

I norsk historieskriving var Johan Storm Munchs2 historiske tidsskrift «Saga» trolig det første som bragte til torgs hva som skjedde i Norge og særlig på Vestlandet, omkring ekstraskatten av 1762 og de følgene den fikk for folk flest. Selv om både Munch og hans medskribent Jens Chr. Berg3 hadde den norske danske-tiden opp i halsen, synes vurderingene deres, sett i ettertid, å være nokså objektive i denne saken.

«Strilekrigen» i 1765 ble grundig behandlet i «Saga» i 1820.4 J.C. Berg skrev en «Forerindring» etterfulgt av transkriberinger av de to kommisjonsrapportene5 som var sendt HM Kongen i København.

J.C. Berg støttet seg på Andreas Schytte6 når en personell ekstraskatt skulle vurderes:

> *«Om Paalæg af dette Slags siger Schytte i Almindelighed, at de bruges meget i despotiske Stater, iblandt andet fordi det er den allerenfoldigste og letteste Maade at beskatte Undersaatterne, som enhver kan udfinde uden al Kunst og Eftertanke; og Rigtigheden af denne Grund bekræftes i dette Tilfælde, dersom den Anecdot er sand, at daværende første Deputerede for Finantserne Geheimeraad Hans v. Ahlefeld skal have selv fortalt, at Extraskatten havde han udfundet under Røgningen af en Pibe Tobak.»*[7]

Ser vi bort fra Munch og Bergs pronorske og anti-danske holdning i 1820, er det all grunn til å gi Schytte rett i at en personell skatt, som det ekstraskat-

ten var, er en lettvint og lite gjennomtenkt måte å beskatte innbyggerne på – en lik skatt for alle personer over en viss alder.

Her er vi ved den absolutte kjernen av de problemene og opptøyene som ekstraskatten skapte. Men bare ved kjernen. For som ved enhver annen feilslått skattepolitikk, fører endringer og moderasjoner for enkelte, til misforståelser, vurderingsfeil, ja, sågar til det vi i dag vil kalle overgrep. Og det var akkurat det som skjedde, etterhvert som denne ekstraskatten ble så upopulær at styresmaktene i København måtte utferdige nye forordninger.

I utgangspunktet, ved Forordningen av 23. september 1762, skulle det kreves inn 8 skilling månedlig (eller 1 Rd årlig) av hvert menneske over 12 år. Med andre ord en tilsynelatende «ren» og «flat» skatt. Men siden skatten var lik for alle, fattig som rik, rammet den særlig hardt de som knapt eide eller tjente noe. Det var derfor mange som ikke var i stand til å utrede 1 Rd årlig i tillegg til alle de avgifter de allerede var pålagt. Undersøkelseskommisjonen bemerket da også i sin rapport8 at fogd Bildsøe i Nordhordland og Voss fogderi hadde anslått den årlige ekstraskatten til 17 714 Rd i hans fogderi. Dette var langt mer enn de ca. 14 000 Rd som årlig ble betalt i avgifter til staten, og følgelig mer enn en dobling av skatte- og avgiftsnivået.

Siden dette var en årlig skatt som var betinget av skatteyternes minstealder, måtte det settes opp årlige skattemantall. Til å fastsette barnas alder, slik at de kunne fases inn i manntallet etter hvert som de ble gamle nok, måtte prestene trå til. Men dette var nok det minste problemet som futene og deres hjelpere fikk å stri med. Verre var og ble det med unntakene.

Allerede i den opprinnelige forordningen av 1762 skulle nemlig «fattige» slippe å betale skatten. De og deres barn skulle holdes utenfor skattemantallet, men de skulle likevel regnes med i skattegrunnlaget. Dermed ble deres andel utliknet på de «bemidlede», som følgelig måtte betalte mer enn én riksdaler i året.

Problemet i første omgang ble å fastsette hvem som var så «fattig» at de skulle slippe skatt. For de som skulle vurdere dette, var jo folk som i sin tur fikk en større skatteregning. Det synes å ha variert sterkt fra skiprede til skiprede hvor mange som ble holdt utenfor skattemanntallet på grunn av fattigdom. Det var også forskjell i valg av utlikningsmetode.9 I noen fogderier ble det de fattige skulle betale, utliknet på de bemidlede innen samme kirkesokn, mens andre steder skjedde utlikningen på prestegjeldsnivå. Det siste skjedde fra først av både i Sunnhordland fogderi og Nordhordland og Voss. Men da antallet fattige i Nordhordland og Voss plutselig steg kraftig fra en termin til neste, ble utlikningen endret til fogderinivå.

Det var også forskjell fra fogderi til fogderi hvordan utlikningen av fattiges skatt skjedde på de bemidlede. Noen steder ble den utliknet med et likt beløp, uavhengig av den enkeltes økono-

miske stilling. Men i Nordhordland og Voss ble det foretatt en vurdering av den enkeltes betalingsevne, slik at ekstrabetalingen ble progressiv, og kom til å variere fra 4 til 20 skilling i måneden.

Noen av de som ikke ble regnet som «fattige» tross svært usle levekår, skal vi høre om seinere i denne artikkelen. Men først må vi berette om den endringen i ekstraskatten, som førte til det totale kaos – og som i sin tur trolig var grunnlaget for «Strilekrigen».

Denne endringen kom i form av en forordning av 7. februar 1764. Som følge av klager til København om uår, misvekst og dårlig fiske, ble det gjort nye unntak for hvem som skulle regnes med i skattemanntallet. Unntaket gjaldt barnas alder. Dette ble nå hevet fra «over 12 år» til «over 16 år» – eller mer eksakt til de som «ikke havde fuldendt deres Alders 16de Aar». Men det var også begrenset ut fra foreldrenes stilling.

På denne tid gikk det uker og måneder fra forordninger ble utferdiget i København og til de ble kunngjort i Norge. Og når de ble kunngjort, var det stort sett muntlig på tingene eller fra prekestolene i kirkene – for svært få i lokalmiljøet var i stand til å lese skrift, i hvert fall snirklet dansk kansellispråk. Men noen kunne, og derfor burde allmuen fått dette skriftlig slik at misforståelser ble unngått. Undersøkelseskommisjonen kom i sin rapport om oppløpet i Bergen, med en så sterk refs til myndighetene i København om dette at den kan likestilles med den sterkste protokollkomiteen i dagens Storting kan gi en statsråd uten å stille mistillitsforslag:

> *«Vi kunne ikke undlade, ved denne Leilighed, allerunderdanigst at anføre, hvor fornødent det var, at en Almue, som vel er fattig, men dog har en god naturlig Villighed og gjerne vil vide Rede for, hvad Enhver er pligtig at betale, og at rette sig efter, især naar det angaar Skatter og Paalæg, derom bliver underrettet ved trykte Kongl. Forordninger, hvilke de alene ansee som authentiqve. Og vi forstaae os allerunderdanigst at bede, at herefter maatte trykkes saamange Exemplarer, at ethvert Skipredes Almue kunde erholde et til sin Efterretning; hvilke Exemplarer, siden de ikke alle kunne sendes med Posten, Stiftamtmanden ved Skibsleilighed kunne tilskikkes og Lensmændene i ethvert Skibrede ved Fogden igjen tilstilles.»10*

For den muntlige meddelelse førte til at mange ikke fikk med seg begrensningen i forordningen, nemlig at den nye aldersgrensen bare gjaldt barn i familer til leilendinger, husmenn og innerster. For barn i familier til odels- og selveierbønder skulle det fortsatt betales skatt når barna hadde «opfyldt deres 12te Aars Alder».

At denne forskjellen ikke var kunngjort på en forsvarlig måte, førte til mistanke om at innkreverne og myndighetspersoner melte sin egen kake. Som om ikke dette var nok, ble det gitt ulike beskjeder fra futene om hvordan innkreverne skulle te seg, dersom noen

ikke kunne eller ikke ville betale. Det ser ut til at inndriverne (lensmenn eller rodemestre – og i Nordhordland etter hvert også militære) skulle ta fysisk pant hos de som åpenbart ikke var i stand til å betale, og hensette dette annet sted. Mens hos de som hadde midler, men var uvillige til å betale, skulle de pantsatte gjenstandene bare skrives opp for realisering på et seinere tidspunkt.11

I tillegg var det uklart om hvorvidt inndriverne hadde rett til å ta inndrivings- og utpantingsgebyr eller ikke. I utgangspunktet hadde de det ikke. Men mange krevde det, og øvrigheten så etter hvert gjennom fingrene med dette. Enkelte inndrivere satte dessuten dette i system, ved at de krevde at folk måtte betale skatten på et visst sted, slik at de slapp å reise rundt på hver enkelt gard selv. Like fullt forlangte de gebyr fra hver enkelt skattebetaler som kom til dem. Dette økte misnøyen enda mer blant allmuen.

Uansett var kaoset nå komplett, med de følger det etter hvert fikk.

Først 14. november 1772 ble denne ekstraskatten opphevet etter å ha krevd blod, svette og tårer – og holdt i gang et enormt innkrevingsbyråkrati i mer enn ti år.

Livsnødvendigheter

Grue med gryte og skjæring12 var på denne tiden et minimumskrav i enhver husholdning, uansett hvor fattig den var. Uten disse, var det umulig å koke

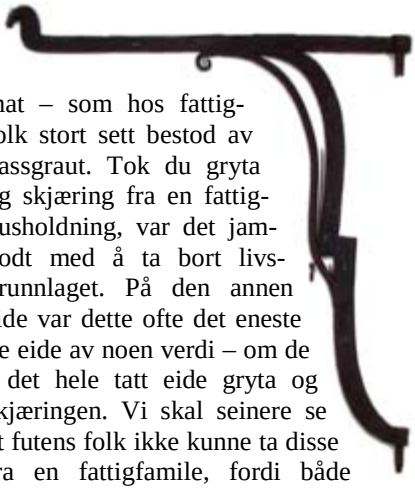

mat – som hos fattigfolk stort sett bestod av vassgraut. Tok du gryta og skjæring fra en fattighusholdning, var det jamgodt med å ta bort livsgrunnlaget. På den annen side var dette ofte det eneste de eide av noen verdi – om de i det hele tatt eide gryta og skjæringen. Vi skal seinere se at futens folk ikke kunne ta disse fra en fattigfamile, fordi både gryta og skjæringen var lånt av en nabo!

Gi keiseren (eller kongen) ...

Ser vi på et skifte hele 30 år etter innkrevingen av ekstraskatten,13 finner vi at ei gryte var verdsatt til ca. 1 mark14, og at dette stort sett var det en fattighusholdning hadde å hjelpe seg med i matlagingen.

Derfor er det grunn til å ta en titt på hva som virkelig skjedde «Anno 1764» i Samnanger/Fusa sør for Bergen (og ikke i Schøtstuene i TV-serien), her gjengitt ordrett fra tingboka året etter:

> *«Anno 1765 den 6te Maj blev Almindelig Sommerting holden med Ous Skibredes Almue paa Haavig og Retten betjent med eftterskrefne otte Eedsorne Laug Rettes Mænd Nafnlig Torjuls Giøen, Johanes Tomre, Haldor Schogseide, Jan Qvale, Ole Qvale, Hans Aachre,*

GAMMEL GRUE: En gedigen grue sørget for både varme og mat i den gamle husmannsstua. Bak skimtes kammerset. Fra husmannsplassen Heggedalen.på Losby i Lørenskog.

Rasmus Wiig og Jaen Haavig. Overværende i Retten Stædets Foged Hr: Kamer Raad Juel med Lænsmanden og Meenige Ting søgende Almue.

...

Knud Nordvig af Samnanger paa egne og Samtlig Almues Veigne af Ous Skibreedes Lehnets Gods hafde til dette ting tiid og Stæd med Mundtlig varsel Ladet jndstefne Lænsmanden for dito Skibrede Hans Hanssen Lundervig fordie at hand haver Hos Lejlendingen Hans Torjulsen Goupholm for paalagt Ligning 2 Mrk: for de Fattige har Udtaged 1 Gryde af Værdie 8 Mrk: med tilhørende Skiering, som hang oven jlden med Mad udj, hvilcken af bemelte Lænsmand blev Slaget ud paa bar Marck, derfor Dom at Liide og erstatte Processens Omckostning jtem at anhøre Vidnes byrd af {Isack Aadland} Britta Aadland, Hans Torjulsen Aadland og Hans Hansen Aadland.

Den jndstefnte Hans Lundervig mødte for Retten og tilstoed at være i denne Sag Lovlig Stefnt henseende til Hoved Sagen, Mens icke Vidner at anhøre thi fremstillede Knud Nordvig Stefne vidnerne Niels Madtland og Isack Aadland som ved Eed beckræfttede at de for Meer end 14 Dage siden haver Stefnt Lænsmanden Hans Lundervig ej allene for Hoved Sagen mens end og Vidner at paahøre.

Den jndstefnte Hans Lundervig i Rette lagde den ham af Fogden tillagde ordre henseende til udpantning hvor ej Mindelig betalling kand erholdes, hvilcken hand begiærede for Retten oplæst.

Eedens Forcklaring blev af Dommeren oplæst med Formaning til Sandheds udsigende.

Vidnet Britta Aadland aflagde Eed og provede at næstleden Vinter Kom jndstefnte Hans Lundervig til Gaarden Aadland for at Kræve Extra Skatt hos Hans Torjelsen,

hvilcken hand ej kunde betale, hvorpaa Lænsmanden tog 1 gryde som hang over jlden med Mad Vahrer som skulle Kaages, og sagde til den Medhavende Mand tag gryden bort og Slaae væck, hvilcket den Medhavende Mand eftterckom saaledes at hand tog gryden og Slog det i værende bort, som var Meel der var Rørt paa Vand, til hvad brug vedkomende ville have same veed Vidnet icke, Mens hun Slutter de vilde Spise det. hafde ej Videre at prove.

det jndstefnte Vidne Hans Torjulsen Aadland anseer Retten som den der Sagen var paagieldende {ved} og den der følgelig har værede Ancklager, derfor bliver hand icke til Vidne antaget.

Lænsmanden Hans Lundervig benægtede sigtelsen in totum jndtil at fleere Vidner fremkomer.

Citanten begiærede Sagen udsadt.

Eragted.

Med Sagen beroer til næste ting, til hvilcken tiid de paalegges at jndstefne Vidner altil!! (alt til) sin Sags Styrcke.

hvormed Retten for Skibredet blev ophævet.»

Mer ser vi ikke til saken i tingbøkene.

Her er det verd å merke seg at Hans Torjulsen (Torgilson) Gaupholm som ble fratatt gryte og skjæring, var lensmannens egen fetter. Så ingen skal beskylde lensmannen for å ha sett i nåde til sine egne slektninger, men han ble ikke mer populær av den grunn. En kan like fullt anta at ungene16 ikke opplevde det som «ljose barneminner» da gryta og skjæringen «for or heimen». Bygdebokforfatter O.B. Skaathun17 vet dessuten å fortelle at denne saken satte et stempel på Lundervik-lensmannen, som resten av livet (han døde i 1786, 47 år gammel) måtte leve med oppnavnet «supans-lensmannen».18

Dyremishandling? – i Kongens navn

Allerede dagen etter det nevnte ting, ble det holdt ting for Strandvik skiprede, også det på Håvik. Fra dette tinget hitsetter vi følgende fra tingboken:

«Anno 1765 d: 7 Maj blev Almindelig Somerting holdet med Strandvig Skibreedes Almue paa Haavig og Retten betjent med eftterskrefne 8te Eedsorne Laug Rettes Mænd Nafnl: Torjuls Giøen, Johanes Tomre, Haldor Schogseide, Jan Qvale, Ole ib:, Hans Aachre, Rasmus Wig og Jan Haavig. Overværende i Retten Fogden Hr: Kammer Raad Juel med Lænsmanden og Meenige ting søgende Almue

hvornæst Allerunderdanigst og hørsomst blev Læst de Kongl: Forordninger og høj Øvrigheds Ordres som paa forige tinge ere Læste og i denne Protocoll extraherede.

...

Hans Jansen Holdhuus hafde til

dette ting tiid og Stæd med Muntlig varsel Ladet jndstefne Lænsmand Engel Giøen fordie hand haver Skaaret ørene af Een Koe Citanten tilhørig paa grund deraf at det er Skeed for extra Skatten, hvilcken hand ej den tiid ville betale. Derfor Dom at Lide og erstatte Processens omkostning.

Den jndstefnte Engel Giøen mødte for Retten og tilstoed i denne Sag Lovlig Stefnemaal, anviste dernæst den hans Fader af Fogden tillagde ordre under 31 Dec: 1764; som hand begiærede oplæst. Dereftter begiærede Engel Giøen Sagen udsadt til næste ting.

Eragted

Den forlangte anstand bliver til næste ting accorderet.»

Her får vi et eksempel på en annen variant av skatteinnkreving, nemlig fysisk merking av dyr, som for ettertiden åpenbart var å betrakte som Kongens eiendom. Om finansminister Jensen i dag hadde tatt ut skattepant på denne måten, hadde nok dyrevernallianser og flere til stormet barrikadene.

Der hvor intet er – eller ...?

Hopper vi vel ett år fram i tid, finner vi futen, herr kammeråd Andreas Juels, konklusjon på ekstraskattinndrivingen i Strandvik skiprede så langt:

«Anno 1766 Den 13de Octobris Blev Retten til Almindelig Høste Sage og Skatte ting Sadt paa gaarden Haavig, og betjent med Strandvigs Skibreedes for dette Aar opnefnte 8te Eedsoerne Laug Rettes mænd Nafnlig Ole Boelstad, Ole Sundfiord, Haldor Leigland, Steen Houge, Lars Qvale, Hugne Windenes, Villum Ballesem, og Anders Tomre Overværende i Retten Stædets Foged Velædle og Velbyrdige Hr: Kammer Raad Andreas Juel med Lænsmanden Hans Engelsen Giøen og Meenige Tingsøgende Almue.

...

Derefter tilkjendegav Hr: Kammer Raad Juel at uagted hand ved de udgangne høste ting breve udj Fogderiet har betydet Almuen at de nu paa høste tinget maatte betale den Ræsterende extra Skatt, Maae hand dog fornemme at ej fleere end nogle faae Mænd nu paa dette Skibredes ting sig dermed har jndfundet, Almuen blev nu og jnden Retten derom betydet, Rodemæsterne Declare\re/de og hver for sin Rode at De ej er i Stand til at faae jndsamlet Een Skilling end siige Meere deraf, Omskiøndt de har anvendt al uMage. Fogden begiærede det passerede sig beskreven som blev bevilget.»

Flere gryter

Det var flere slike saker i kjølvatnet av ekstraskatten, uten at de kom opp på tingene. Men undersøkelseskommisjonen fikk med seg vitnemål om noen av

dem.

Tre saker er nevnt fra Sund i Sartor skiprede19:

På Glesvær dukket det opp en nesten identisk sak med den fra Ådland i Fusa, men med et litt annet utfall. For på her tok lensmannen både gryte og skjæring fra den fattige husmannen Hans? Anfindsen som både hadde en blind og sengeliggende kone og en datter som var lam på både hender og føtter. Gjenstandene ble bragt til en annen mann. Men han syntes dette var for grovt, og betalte 1 Rd til lensmannen og lot familien Anfindsen få gryta og skjæringen tilbake.

Den samme lensmann tok dessuten ei ku fra Anne Olsdatter, for resterende ekstraskatt for henne og hennes barn.

Og hos husmannen Jens Nielsen Hommelsrud ville lensmannen ta både gryta og båten, som var alt han eide. Men den mer holdne Salomon Torkildsen betalte skatten på 1 Rd for ham, slik at han fikk beholde både gryta og båten – siden han hadde kone og fire barn.

Drar vi lenger nord, til Lindås skiprede, finner vi vitnemål om lensmann Lars Larsen Fjellsendes20 innkrevingstokt hos enken Helge Østred. Hos henne var det lite å finne, siden hun i all sin fattigdom hadde lånt både gryte og skjæring. Like fullt tok lensmannen med seg klærne til hennes avdøde mann, som var vurdert til 7 Mark – og var det eneste hun eide. Det eneste lensmannen etterlot seg, var en kvittering på skatterestansen, som var 1 Rd.

Den samme nidkjære lensmann var også på innkrevingstokt hos Hans Sivertsen Teye. Karen sjøl var ute på fiske, og kona kunne ikke skaffe penger til skatten. Derfor tok lensmannen like godt med seg underdynen som barna sov på, siden det ikke fantes noe annet av verdi i huset.

De siste sakene vi skal ta med, stammer fra Strandebarm i Sunnhordland fogderi.

Der tok lensmannen fra Niels Koen den eneste båten han eide. Og det samme fra Anders Brue. Fra Anders Schalve, derimot, tok lensmannen ei gryte.21

Men det var flere tilsvarende beretninger som tilfløt undersøkelseskommisjonen, som oppsummerte disse slik:

> *«Vi have forhen allerunderdanigst anført, som og Fogderne selv tilstaae, at det fornemmelig var de Fattige, som Lensmændene fratoge det opskrevne eller udpantede Gods, ettersom de ikke torde betroe dem samme; men ellers lode endeel af Rodemesterne det blive derved, at de, til Sikkerhed for Skatten, opskreve hos Nogle Gryder og Skjæringer, hos Andre Klæder, Baade og Fiskegarn, samt Creature, Spander og Bøtter med videre.»*

Men kommisjonen konkluderte enda hardere – rettet mot de mer «bemidlede»:

«Almuen har i visse Maader selv givet Anledning til, at saadanne Fattige, som Udpantningen skede hos, og intet var av eiende, uden en Gryde og en Skjæring, en Baad og et Fiskegarn, eller nogle usle Sengeklæder, iblandt Contribuenternes og ikke iblandt de Fattiges Antal vare anførte, da der idelig blev disputeret om, naar Mandtallerne skulde forfattes, om de kunde betale Skatten eller ikke, eftersom de Fattiges Andeel paa de øvrige skulle reparteres, hvilket de gjerne saae, at det blev saa lidet som muligt var.»[22]

Så langt strakk altså solidariteten med fattigfolk seg i hine hårde dager ...

Noter

1) John Georg Ljosdal (1903–1974) var av reisende-slekt. Han ga ut en rekke noveller og dikt.
2) Johan Storm Munch (1778–1832), geistlig og forfatter. Utga tidsskriftet «Saga» 1816–20.
3) Jens Chr. Berg (1775–1852), jurist og historiker. Danskfientlig.
4) «Saga» 1820, bind III,
5) «Efterretninger om Opløbet i Bergen 1765 i Anledning af Extraskatten m.v.», s. 308–526.
Etter «Strilekrigen» i Bergen 18.–19. april 1765 ble det av Kongen oppnevnt en kommisjon 22. mai s.å. for å reise til Bergen og undersøke forholdene og hva som hadde skjedd. Kommisjonen besto av viseadmiral Hans Henrich v. Rømeling (1707–1775), etatsråd Bartholomæus Bertelsen de Cederfeld (1715–1783) og statsråd Christian Magnus de Falsen (1719–1799). Kommisjonen avleverte 22.10. 1765 en beretning om oppløpet i Bergen og 29.10. 1765 en beretning om forholdene i Ryfylke.
6) Andreas Schytte (1726–1777), dansk økonomisk forfatter, professor i statsvitenskap ved akademiet i Sorø. Her sitert fra verket «Staternes indvortes Regjering», del 3, s. 155.
7) Saga, s. 311.
8) Saga, s. 318.
9) Saga, s. 324 ff.
10) Saga, s. 363–364.
11) Saga, s. 365.
12) Skjæringen var gryteopphenget i grua som kunne reguleres slik at det ble passe varme under gryta.
13) Skiftet etter Gjest Bårdsens far i 1794. Se: http://home.online.no/~fndbred/gbskift.htm#t
14) På den tiden var: 1 daler = 4 ort = 6 mark = 96 skilling. 1 mark var altså 16 skilling.
15) Alle avskriftene av tingbøkene v/Håkon Aasheim. Utlagt på Digitalarkivet.
Hans Torgilson Gaupholm (d. 1789) ble gift med Ingeborg J. Sandvik i 1752, og var bruker på Ådland i Fusa 1753–88. I 1764 var det tre barn i heimen: Herborg på ti, Johannes på fem og Torgils på to år.
17) O.B. Skaathun: «Soga for Fusa – Hålandsdal og Strandvik, Bergen 1967, s. 246 og 337–339.
18) Hans Hansen Lundervik d.y. var barnebarn til lensmann Hans E. Lundervik, f. på Gjøn.
19) Saga, s. 368–369.
20) Saga, s. 368.
21) Saga, s. 369.
22) Saga, s. 372.

Svein Eide:
Strilekrigen og Harmonien

18. april 1765

Den 18. april 1765 strøymde strilane til Bergen i tusentals. Saman med dagarbeidarar, tenestefolk, tiggarar og andre av byens fattige, inntok dei byens gater. Dei gjekk til fysisk angrep på stiftamtmann Ulrik Frederik von Cicignon, kongens høgste embetsmann i Danmark-Norges nest største by etter København, og futen i Nordhordland, Oluf Lund Bildsøe. Redd for at bøndene skulle ta livet av han, gav amtmannen ordre til at bøndene skulle få tilbake det dei hadde innbetalt i skatt. Opprørarane heldt dei to embetsmennene innesperra i eigen bolig ein dag og ei natt. Etter kvart som bøndene fekk pengane, forlet dei byen. Futen vart mishandla så kraftig at han berre delvis kom tilbake i arbeid igjen, og døydde året etter, truleg av skadene han var påført. Stiftamtmannen søkte seg vekk frå sitt høge embete, og vart løyst frå stillingen med tvilsom ære i 1766.

Dette var eit plutseleg, overraskande og stort opprør mot heilstaten Danmark -Norge sitt bestående hierarki. Borgarane hadde ikkje kunne vegra seg mot det. 18. april og dagane etterpå framstod som skrekkens dagar for borgarskapet og embetsmennene i byen. Seinare kom skrekkens månadar.

Ekstraskatten

Gjennom fleire år hadde staten opparbeidd seg stor gjeld. I den såkalla sjuårskrigen heldt kongeriket seg med 25000 soldatar som nøytralitetsvakt i Holstein. For å betjena denne gjelda, måtte staten skaffa seg nye inntekter. Den 23. september 1762 signerte Frederik den 5. derfor Forordning om Extraskat. Kvar person i riket over 12 år skulle betala 1 rikdsdalar i året. For borgarar og embetsmenn var ekstraskatten eit irriterande, men nødvendig tiltak. Det kan neppe seiast at den forverra levekåra deira. Men for bøndene utgjorde den ei urettferdig ordning som førte mange av dei endå djupare ned i armod.

Ekstraskatten og strilane

Skatten var lik for alle i heile landet. Ein skatt som var like stor for dei fattige som for dei rike, vart oppfatta som urettferdig. Det kom protestar mot den mange stader ifrå. Særleg på Vestlandet hadde futane store vanskar med å driva den inn. I Nordhordland var 2/3 av bøndene leiglendingar, ein langt størrre andel enn i resten av landet. Dei måtte betala bygsel-avgift til eigarane, som ofte var embetsmenn og borgarar i Bergen. I den dyrtida som rådde, steig bygselen. Dette fall saman med mis-

vekst på kornet. Bøndene måtte kjøpa meir såkorn enn elles, og prisen steig når det var lite korn å få kjøpt. Samtidig svikta det tidlegare gode silde- og torskefisket i fjordane.

Bøndene og fiskarane i Nordhordland hadde også særlege grunnar til å vera opprørt over den måten skatten vart inndriven på. Den første forordninga av 1762 vart endra i 1764, og deretter kom det fleire kammerordrar, reskript og forordningar. Desse endringane vart gjort kjent på nokre ting, men ikkje på andre. Det oppstod misforståingar blant bøndene om kva forordning som var den rette. Bøndene fekk vita at skatten hadde blitt mindre, men såg samtidig at futen fortsette å kreva inn skaten som før. Dette auka mistanken hos bøndene om at noko var galt ved innkrevinga. Denne mistanken vart ikkje mindre av at futen i Nordhordland, med godkjenning av stiftamtmannen, sette inn soldatar for å inndriva skatten. Der det ingen pengar var, tok lensmannen pant, eller soldatane tok med seg dei få tinga bøndende eigde.

Strilane protesterer

I 1764 hadde strilane sendt skriftleg klage til kongen. 1. mars året etter møtte 200 av dei opp ved Stiftsgården med nytt klagebrev, denne gongen om forordningane og militær eksekusjon. Stiftamtmannen tok imot brevet og lovte å senda det til kongen. Dei ville få svar innan seks veker, sa han. Så bad han dei fara heim att. Det gjorde dei ikkje. Amtmannen tilkallte soldatar frå garninsonen med oberstløytnant Dietrichson i spissen. Soldatane gjekk på bøndene med geværkolbar og skjefte. Somme av dei blei skadd og måtte til behandling. Bøndene reiste heim. Futen stansa den militære eksekusjonen midlertidig, men trua med ny tvangsinndriving av skatten dersom den ikkje blei betalt seinast på første tinget.

Skrekkens dagar

Bøndene kom altså att. Den 18. april kom dei til Bergen. 2000 mann, kanskje endå fleire, i ein by på 13-14000. Mange av allmuen i byen slo seg saman med dei i oppløpet over torget og opp mot Stiftsgården.

Etter angrepet på dei to embetsmennene og medan dei fekk utbetalt 9300 riksdalar på Bergenhus Festning, hadde strilane og byens fattigfolk herredømet over byen. Det var eit herredøme i opprørets teikn. Det varte i 3-4 dagar. Litt etter litt forlot bøndene og fiskarane byen.

Embetsmennene og borgarane var i sjokk. Kva kunne dei gjera? Garnisonen var for liten til å halda ei så stor og oppøst folkemengd i sjakk. Ein kunne kalla inn 2. Bergenhusiske infanteriregiment, men borgarane stolte ikkje på soldatane i dette regimentet, for dei var bønder som opprørarane. Byens magistrat torde ikkje å kalla inn borgervæpningen før etter at bøndene hadde forlatt byen. Festningen var til nedfalls, så alle kunne koma seg over murane og inn. Borgermester Hildebrandt Meyer var fortvila. Han hadde bedt både

Designation og
Mandtall
over
Rebellerne Nordhordlehns Fog
deries Almue og den dem forme
delst Rebellion den 18de April 1765
tilbage betalte Extra Skat

Designation og Mandtall over Rebellerne Nordhordlehns Fogderies Almue og den dem formedelst Rebellion den 18de April 1765 tilbage betalte Extra Skat. Lista inneheld over 2000 striler der det store fleirtalet deltok under opprøret i april 1765. Kjelde: Realistisk ordnet avdeling, Riksarkivet

prestane og byens styrande organ, magistraten, å irettesetja folket. Men det var forgjeves.

Styresmaktene, enten det var kongens eller byens menn, hadde ikkje maktimidlar til å stansa opprøret. Dei visste at dersom bøndene kom igjen i same antal og med same raseri, kunne dei ingenting gjera. Dei kunne berre halda augene opne, og vera førebudde, så ikkje nye oppløp kom like overraskande på dei som den 18. april. Og dei kunne be styresmaktene i København om hjelp.

Skrekkens månadar

Den 19. april, medan han enno sat innesperra i huset sitt, sendte stiftamtmann Cicignon eit brev til kongen. I brevet skreiv han kva som hadde skjedd, og bad om at kongen sendte ein militær bataljon og ein kommisjon til Bergen. Kongen vedtok å senda soldatar til Bergen, og oppnevnte ein kommisjon som skulle undersøkja kva som hadde skjedd. Oppnevninga av kommisjonen og vedtaket om å senda soldatar til byen vart gjort kjent umiddelbart. Det ville ta tid å utrusta soldatane, men i mellomtida skulle bøndene vita at viss dei gjorde nye opprør, ville dei bli hardt straffa. Men nokre enkeltpersonar kunne identifiserast utan dokumentasjon frå vitneavhør eller kommisjonen sine undersøkjingar. Dei vart no arrestert på stiftamtmannens ordre. Dei var i alt fire mann.

Det mest alvorlege signalet frå København kom den 5. juli. Då sendte kongen ut Forordning, hvorved All uttiladelig Forsamling og Sammenkaldesle af Almuen i Norge paa det avlorligste forbydes. Denne forordninga vitnar om embetsmennene sin skrekk. Opprøret i Bergen fekk embetsverket til å laga ei forordning som vart gjort gjeldande for alle slags samankalling av allmuen, og i heile Norge. Den som forbraut seg mot denne forordninga, kunne bli idømt dødstraff eller arbeid i jern på festningen på livstid. Den vart bruk mot bøndene mange gonger på slutten av 1700-talet og første delen av 1800-talet. Faktisk galdt denne forordninga heilt til 1842, då den, saman med den meir kjende Konventikkelplakaten, vart oppheva.

«Nu byen endeligt settes i fuldkommen Sikkerhed»

12. juli 1765, nesten tre månadar etter opprøret, ankra dei to krigsskipa St. Croix og Hvide Ørn opp på Vågen ved Bergenhus Festning. 350 verva soldatar og offiserar gjekk i land, og avløyste bondesoldatane i Bergenhus 2. Infanteriregiment. Saman med soldatane kom kommisjonens tre medlemmer, viseadmiral Hans Henrich Rømeling, kanselliråd Bartholomæus de Cederfeld og kanselliråd Christian Magnus de Falsen.

Kommisjonen gjekk straks i gang med arbeidet. Først måtte byen sikrast. Soldatane var det første tiltaket i så måte. Når no dei verva, profesjonelle soldatane var komne, kjente borgarane seg langt tryggare enn før. Soldatane vart

utkommandert til å setja Bergenhus Festning og andre forsvarsverk i byen i stand. Dei vølte murar, reiste portane, og sette opp 21 skuddklare kanoner på Nordnes og ved Bergenhus. Dessutan vart det eine krigsskipet lagt med breisida mot byen. Saman med fregatten som låg der frå før, kunne dermed soldatane forsvara seg både innover mot byen og utover Byfjorden.

Kommisjonen sitt arbeid

Medan det militære oppbudet sikra byens borgarar, tok kommisjonen til med å undersøkja kva som hadde skjedd i aprildagane. Den kallte inn representarar for kvar skipreide til avhør. Då desse representane på tre-fire mann stod framfor kommisjonens høge herrar, forsikra dei igjen og igjen om sin lojalitet til kongen. Dei hadde berre vilja vita kva som var den rette forordninga, og å få slutt på at skatten vart inndriven med makt.

Før kommsisjonen sitt arbeid var avslutta, kunngjorde den at dei pengane bøndene hadde trua til seg 18. april, måtte dei betala tilbake. Ved å gjera det, viste dei at dei meinte noko med sine forsikringar om kor lojale dei var mot kongen. Allereie 18. september kunne kommisjonen bringa kongen det glade budskapet at alle dei tilrana skattepengane var komne til rette igjen. Dette vart tolka som at det store fleirtalet av strilane var lojale mot kongen.

Men ikkje alle hadde vist ein slik lojalitet. Det fanst dei som faktisk hadde sett seg opp mot kongen og hans embetsmenn. Før kommsisjonen kom, hadde Cicignon gitt ordre til arrestasjon av fire mann. På grunnlag av politiavhør og kommisjonen sine undersøkjingar var fire nye menn no sett i arrest. Av desse til saman åtte arrestantane, vart fire sett fri utan at det vart reist sak mot dei, sjølv om tre av dei sat i arresten i tre månadar, og ein eit heilt år. Jochum de Lange, Olav Svindal, Jonas Sletten og Ole Høvik var arrestert og dømt. Først var dei dømt til dødsstraff med halshogging, men vart sidan benåda av kongen og dømt til arbeid i jern på Bergenhus Festning på livstid. Ingen vart sitjande der så lenge. de Lange døde på festningen i 1768, dei andre vart sett fri i åra etterpå, Svindal sist, i 1771.

Byen var sikra med soldatar ein kunne stola på. Allmuen hadde vist sin lojalitet som undersåttar. Dei som fortente straff, hadde fått si straff. «Nu endeligt Byen settes i fuldkommen Sikkerhed», skreiv borgermester Meyer i eit brev. For embetsmennene og borgarskapet i Bergen, skapte dei 350 profesjonelle soldatane som hadde kome til byen med dei to krigsskipa 12. juli, ein følelse av å vera trygge for nye opprør frå ein uregjerleg allmue.

Kommisjonen sitt mandat

Borgarane var meir usikre på kommisjonen si oppgave. Uvissa deira galdt ikkje kvifor kongen hadde oppnevnt kommisjonen, men kva dei sjølve ville bli utsett for av undersøkjingar og anklager. For i kanselliet sitt mandat til

Rådhuset og stiftamtmannsgården. J.C.-Dahl-1806-Henger i kode 4 Lysverket.

kommisjonen stod det ikkje berre at den skulle undersøkja kva bøndene i Nordhordland hadde gjort. Kongen hadde fått mange klager på ekstraskatten og måten den vart inndriven på, både av strilane og frå mange andre kantar av landet. Viss desse skuldingane var rette, var det ikkje i samsvar med kongens hensikt då han med «faderlig Mildhed og Kiærlighed» hadde påbudt ekstraskatten. Embetsmennene skulle bli høyrt, men det skulle bøndene også, utan forskjell. Kven hadde då mest å frykta? Bøndene eller embetsmennene?

Embetsmenn og borgarar i fest

Embetsmenn og borgarskap var på papiret to forskjellige stender i den dansk-norske heilstaten. I virkeligheten gjekk desse stendene ofte over i kvarandre. Mange embetsmenn dreiv handel, og mange menn av borgarstand var også embetsmenn. Dessutan var dei ikkje sjeldan inngifte i familiane til kvarandre. Kommisjonens embetsmenn var av same stand som det bergenske borgarskap og embetsmennenene i byen, om enn av høgare rang. Den sosiale kodeksen tilsa at dei københavnske embetsmennene skulle bli tatt vel imot av det bergenske borgarskap. At sentralmakta sin embetstand skulle undersøkja kva lokalmakta sin embetstand hadde gjort elller latt vera å gjera då strilane invaderte byen, gav dessto større grunn til ein gjestfri omgangstone frå bergensarane si side.

Utover høsten inviterte borgarane i byen kommisjonens medlemmer og dei høgare offiserane i det nye regimentet til mange forskjellige arrangement og festligheter. 11. august overvar dei høgmesse i Nykirken, saman med «byens høie og høifornemme Personer.» Dagen etter overvar kommisjonens medlemmer og byens borgarskap ei militærøving med garnisonen og borgervæpningen på Engen. Den 4. september inviterte kommisjonens formann, viseadmiral Rømeling, til fest i

anledning av dronning Juliane Marie av Braunschwig-Wollenbuttel sin 36. års fødselsdag. 9. september overvar kommisjonen og borgarane ei militærøving med hurtige kanoner oppved Kalfaret. Det same skjedde 25. september, då garnisonsoldatar og artilleristar viste kor raskt dei kunne skyta med muskettar og kanoner. 11. oktober inviterte president de Fine, som var medlem av magistraten, kommisjonens medlemmer og eit utvalg av byens høgste embetsmenn til fest i sitt eige hus. Dei åt og skålte for arveprins Frederik, son av kongen, som han hadde med den andre dronninga si, den same Julianne Marie af Braunschwig-Wollenbuttel som dei hadde skåla for 4. september. Arveprinsen fyllte 12 år. 27. november inviterte Rømeling til fest i sin bolig inne i byen i anledning enkedronning Sophie Magdalene av Brandenborg-Kulmabachs 65-årsdag.

Stiftinga av Harmonien

I den første levedyktige avisa i byen, med det klingande navnet Efterretninger for Adresse-Contoiret i Bergen i Norge, stod det 14. oktober 1765 følgjande innsendte notat: «Et lidet frivilligt musicalsk Sælskab skal her i byen bleven opretted.» Dette notatet fortel om eit nytt orkester som heldt sin første konsert 8. oktober i kjøpmann Petter Greve sitt hus. Huset blei kallt Klokkehuset og låg på Rådstueallmenningen ved Skostredet. Huset hadde ein stor sal i andre etasje. Det var ein konsert i eit lukka selskap av utvalgte borgarar og embetsmenn, ein konsert «overværet av endeel høifornemme Herrer og Damer.»

Det går ikkje fram av referatet i avisa kva som stod på programmet på denne første konserten til det nye orkesteret. Med eitt unntak. Det siste nummeret var ein arie. Teksten var «forfatted, på Sælskabets Vegne, af eet dets medlem.» Forfattaren var truleg Jens Boalth. Han er rekna for ein av foregangsmennene ved etableringa av orkesteret. Han var rektor ved Bergen katedralskole. Med modell frå borgarlege selskap i København var han med å danna fleire tilsvarande selskap i Bergen, slik som Det dramatiske Selskab og Det Nyttige Selskab. Boalth var kjent for å få elevar ved katedralskulen til å syngja og musisera ved Domkirken. Han var også kjent for å framføra eigne prologar, arier og vers på rim ved forskjellige festlege anledningar i desse selskapa, på katedralskulen, og på andre tilstellingar i byen.

Musikantane framførte arien. Om dei gjorde det a cappella eller med instrumenalt akkompangnement, går ikkje fram av notatet i avisa, så vi veit ikkje om alle musikarane song, eller berre ein del av dei. Men uansett: i den framførte arien unnskylder musikarane seg overfor publikum for ikkje å beherska instrumenta sine godt nok, og at dei derfor trong å øva meir. Viss publikum ønskte å høyra musikarane igjen, skulle dei med glede øva på instrumenta sine, slik at orkesteret ved eit seinare høve kunne visa seg frå ei betre side. Å spela på eit instrument var eit «uskyldig Tidsfordriv» som kunne skapa glede i

livet og liv i gleda. Og når naboar og venner samla seg til musisering, ville det bli ei samling i beste harmoni. Det første og siste siste verset lyder slik:

Saa tager nu til Takke
I Venner denne Gang.
Vi vil tilsammen pakke
og ende med en Sang,
Hvorved vi Eder bede
At tækkes herudi,
Saa skal om Eder hede,
I elske Harmonie.

Men vil os nogen laste,
Vi unde hver sin Smag:
Lad dem os forekaste
En heel uskyldig Sag.
Vi ikkje os skal hævne.
Vor Hævn bestaar deri,
At vi til Striler levner
At hade Harmonie

Med det var Musikselskabet Harmoniens Orkester stifta, det seinare Bergen Filharmoniske Orkester.

Festen 9. oktober

Notatet om konserten 8. oktober er svært knapt. Det går derfor heller ikkje fram kven desse «høifornemme Herrer og Damer» var. Om kommisjonens medlemmer – Rømeling, Cederfeld og Christie – var til stades, veit vi ikkje. Truleg var dei det ikkje. Men allereie dagen etter, den 9. oktober, spelte orkesteret på ein større fest. Hadde konserten 8. oktober vore ein generalprøve for det som skulle skje dagen etterpå?

Denne gongen var det byens 16 eligerte menn som inviterte. Truleg var også magistraten der, med borgermester Hilderbrandt Meyer i spissen, kanskje også stiftamtmann Ulrik Frederik von Cicignon. Festen foregjekk «strax uden for Bergens Bye». Laksevåg, Sandviken, og alt sør for Stadsporten og heile Høyden, Møhlenpris og Nygård låg den gong utanfor byen. Kvar «strax udenfor» byen var, er ikkje godt å seia. Men når dei eligerte menn inviterte den kongelege kommisjon og høgare offiserar frå dei københavnske grenaderer, må ein rekna med at det var ein viss stil over arrangementet. I referatet i Efterretninger for Adresse-Contoiret står det at festen fann stad på «eet Lyst -Sted». Kanskje den foregjekk på Nygård? Der var det oppført paviljongar, hagegangar og batteri for saluttkanoner og fyrverkeri.

Vi veit ikkje. Vi berre veit at byens 16 eligerte menn var festens vertskap. Festen hadde kome i stand på grunn av «Landets almindelige Glæde over De Lykkelige Anstalter, som ved Den Kongelige Allernaadigste anbefalede Kommission udi Bergen er blevet begyndt og befordret, Ved en vis Leylighed.» Ein trong ikkje seia meir, så langt framme i borgarane sitt medvit låg hendingane i aprildagane. Sentralmakta hadde sett i verk «lykkelige Anstalter», dvs. sendt opp soldatar og nedsett ein kommisjonen, og representantar for begge desse «anstalter» var invitert og tilstades på festen. Den alminnelege gleda var stor over desse

tiltaka. så stor at den ikkje berre galdt for dei som var til stades, men for alle i byen og for heile landet, som det står på den trykte plakaten etter festen. Kjeldene fortel elles ikkje så mykje om korleis festen gjekk føre seg. Men truleg inntok forsamlinga eit betre måltid. Og viss dei åt, drakk dei, og viss dei drakk, skålte dei kvarandre til. Kanskje dansa dei. Kanskje vandra dei rundt i lyststedets hage. Dette veit vi lite og ingenting om.

Men vi veit at som ein del av denne festen, heldt det nystifta orkesteret endå ein konsert. Heller ikkje denne gongen går det fram av avisreferatet kva dei spelte. Men som dagen før i kjøpmann Greves hus, song musikarane for publikum. Denne gongen ikkje berre ein, men to arier. Mesteparten av teksten i desse ariane innheld hyllest til kongen og dei menn han hadde sendt til byen for å ordna opp «da vi var i klemme».Teksten i den eine arien henspeilar på lyden av kanoner. Det skuldast at desse ariane vart framførte «under Canoners Løsning og musicalsk Concert», som det står i avisreferatet. Det blei med andre ord avfyrt saluttkanoner. Bergensarane, den kondisjonerte delen av dei, fryda seg av glede. Den frykt dei hadde hatt, vart borte med kanonskrallet som fjerna seg og vart borte inni fjella rundt byen.

Det må ha vore ein løfta stemning på lyststedet straks utanfor byen den 9. oktober. Kan henda folk inne i byen også høyrde gjenklangen av kanonene? Eitt er sikkert: strilane høyrde den ikkje.

Kommisjonen sin rapport

Den 22. oktober sendte kommisjonen rapporten om strilane sitt opprør til kongen. Rapporten inneheldt resultata av dei undersøkjingane kommisjonen hadde gjort. På grunnlag av vitneforklaringar og dei åtte mistenkte sine forklaringar, tilrådde kommisjoen kva rettslege skritt som burde takast mot kvar og ein av dei. Dei kritiserte den måten kongens forordningar hadde blitt formidla på til almuen. Også den militære inndrivinga av skatten fekk gjennomgå; den var ikkje i samsvar med kongens hensikt og gode vilje, særleg ikkje at dei mest nødvendige hjelperådene til å oppretthalda livet, vart tatt frå bøndene. Av embetsmennene var det futen i Norhordland, Oluf Lund Bildsøe, som fekk den hardaste medfarten; det var han som hadde sett i gang den militære eksekusjonen. Stiftamtmannen, som hadde tillatt denne måten å driva inn skatten på, fekk ingen kritikk for det. Han fekk heller ingen kritikk for at han gav ordre til at bøndene skulle få skatten tilbake. Oberstløytnant Dietrichson, som hadde vore så aktiv 1. mars, fekk kritikk for den måten han og garnisonssoldatane hadde gått laus på bøndene. På dette punktet slapp Cicignon heilt unna, sjølv om det var han som hadde gitt ordre til angrepet, for som kommisjonen skreiv: på det tidspunktet hadde han gått innatt i Stiftsgården og såg ikkje det som skjedde. Magistraten og dei eligerte menn gjekk heilt fri for å bli kritisert. Kommisjonen uttalte seg ikkje om magistraten sine tiltak, og den såg på situasjonen i byen som langt

mindre alvorleg enn det borgermester Meyer gjorde.

Kommisjonen reiser frå byen

Kommisjonen reiste frå Bergen 24. februar 1766. Ved den festen byens førande menn fekk i stand ved kommisjonens avreise, vart det igjen avsunge ein arie. Den vart framført av stadshauptmannen, som stod i spissen for borgervæpningen, og byens seksten eligerte menn. Korvidt musikantane i Harmoniens Selskab stilte opp også ved denne anledningen, veit vi ikkje noko om. Vi veit at orkesteret var aktivt, for det deltok ved ei minnegudsteneste i Domkirken for kong Frederik 5., som hadde døydd 14. januar.

Avskjedsfesten for kommisjonen må ha vore den siste av mange festlege anledningar. For då den endelege rekneskapen for kommisjonen sitt arbeid vart lagt fram, viste det seg at den hadde brukt 11000 riksdalar til slike samankomstar. Men som viseadmiral Rømeling, framheldt: ein laut «holde sådant et Bord ved hvilket man daglig kunde bespise Dem som for Kommistionen blev indkaldt, saa og andre der i Byen, for såvel at faa de under Kommistionens behøvede Efterretninger, som og ved den Leilighed at stifte Enighed og Rolighed.»

Men soldatane blir igjen

Då kommisjonen reiste, blei soldatane frå Nordenfjeldske Gevorbne Regiment igjen. I 1767 vart dei 350 soldatane i dette regimentet avløyst av ca. 400 krigsveteranar frå Det Delmenhorstiske Regiment. Dette regimentet blei stasjonert i byen til 1774. Først då, ni år opprøret, blei ein meir regulær garnison lagt til Bergenhus Festning. Så lenge sat skrekken i.

Harmoni eller disharmoni?

Embetsmennene hadde opplevd skrekkens dagar og skrekkens månadar. Embetsmennene hadde gjort sine erfaringar. Strilane hadde gjort opprør, og dei kunne gjera det igjen. Derfor måtte ein vera på vakt. Derfor måtte ein ha soldatar ein kunne stola på, på festningen.

Også strilane hadde gjort sine erfaringar. I åra etterpå hendte det ikkje sjeldan at dei viste til strilekrigen når det oppstod konflikt mellom bøndene og embetstanden. Ved enkelte anledningar, når embetsmennene påla dei vegarbeid og ila dei skattar, eller når det oppstod matmangel eller kornprisane var urimeleg høge, kunne bøndene slå seg saman og nekta å gjera det dei vart pålagt. Ikkje så sjeldan minna dei då embetsmennene om det som hadde hendt i strilekrigen. Viss embetsmennene ville driva sitt igjennom, kunne det henda at det ville bli eit opprør på linje med det som skjedde i 1765.

I åra etter strilekrigen var innbetalinga av ekstraskatt i Norge berre rundt halvparten av det dei gjeldande forordningar skulle ha vore, på Vestlandet endå mindre. Dette førte til at rentekammeret i København vart tvunge til å redusera skatten i fleire omgangar, og

gjera han om frå ein personskatt til ein eigedomsskatt. Men heller ikkje det hjelpte. Til slutt gav regjeringa opp. I 1772 oppheva den ekstraskatten i Norge; i Danmark galdt den til 1812.

Bøndene og almuen elles hadde seira. Dei hadde blitt kvitt ekstraskatten. Men dei måtte betala all anna skatt som før. Dei måtte kjøpa såkorn som før. Dei måtte betatala bygselsavgift som før. Dei måtte betala sportlar som før. Dei hadde skyssplikt som før. Dei måtte slita for føda, og ofte leva frå hand til munn. Og dei måtte stå med lua i handa når ein embetsmann drog forbi.

Viss nokon, som det stod i arien frå 8. oktober, elska harmoni, kvifor gjorde dei det? Og dei som hata harmoni, kva med dei?

Kjelder

Berg, J. Chr.: Efterretninger om Opløpet i Bergen 1765 i Anledning Extraskatten. Saga, bind 3, ved Johan Storm Munch, 1820.

Det bergenske Opløb 1765. En samling Aktstykker. Universitetsbiblioteket i Bergen. Spesial- og librarsamlinga, MS 78. Finst også i digitalutgave.

Dørum, K. Og Sandvik, H.(red.): Opptøyer i Norge 1750-1850. Spartacus, 2012.

Døssland, Atle: Strilesoga. Band 2, 1660-1800. Eide forlag, 1998.

Efterretninger fra Adresse-Contoiret i Bergen i Norge, 1765.

Koht, Halvdan: Norsk bondereising. Aschehoug, 1926.

Schjelderup, Wilhelm Melchior: Strilekrigen 1765 og bakgrunen for den. Avskrifter og notater. Orginalnotat skrive med blyant. Ein del av dei finst i Bergen off. Bibliotek, og ein del i Spesial- og librarsamlinga ved UiB. Datering er uvisst, men ein stad i notata har ein eller annan notert at dei er frå 1894.

Selvik, Randi M.: Kjendere og Liebhabere. Musikere og musikkliv i Begen ca. 1750-1830. Dr. Art.-avhandling ved Institutt for musikk, NTNU, Trondheim, 2005

Slettebø, Thomas E.: «først, som rettfærdig Dommer at straffe, og siden, som mild Fader, at forlade.» Det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen 1765. Masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen, 2007

Steen, Sverre: Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Bind !V.Tidrummet 1720 til omkring 1770. Aschehoug, 1932.

Sverdrup, Georg: Strilekrigen. Bondeopplø pet i Bergen i 1765. Bergens Historiske Forening. Skrifter, nr. 25/26, 1921.

Ms 78 - en kilde til Strilekrigen eller «Det Bergenske Opløb i 1765»

av Bjørn-Arvid Bagge

Innledning

For å klare store og raskt stigende statsutgifter måtte den dansk-norske finansministeren grev Heinrich Schimmelmann i 1762 utskrive en ny skatt: Ekstraskatten. Denne skatten - på én riksdaler - ble den 23. september 1762 pålagt alle dansk-norske innbyggere over 12 år. I Norge ble denne skatten så tyngende at den utgjorde mer enn alle andre skatter til sammen.

Heinrich Schlimmelmann (1724-1782) var finansminister da ekstraskatten ble utskrevet i 1762.

Det viste seg snart at skattepresset og protestene ble så store at regjeringen måtte innføre ulike former for skattelettelser i Norge. Dessverre var reglene for skattereduksjon og fritak uklare, og de ble ulikt praktisert av de forskjellige fogdene som skulle forestå innkrevingen. På Vestlandet mente derfor mange skattebetalere at de skulle vært helt fritatt for ekstraskatten. På samme tid ble Vestlandet rammet av uår; både fiske og jordbruk slo feil. Det var disse to faktorene, nemlig mistillit til øvrighetens skatteinnkreving kombinert med nødsår, som resulterte i Strilekrigen.

Den direkte foranledningen til Strilekrigen var likevel en annen. Våren 1765 var det store utestående restanser på skatteinnbetalingen. Fogden Oluf Lund Bildsøe i Nordhordland truet derfor med at myndighetene ville gjenoppta skatteinnkrevingen med militær inndriving. Dette medførte at flere tusen bønder fra Nordhordland den 18.

Bergen ble okkupert av bønder, og vold ble utøvet mot stiftammann Cicignon og fogd Bildsøe. Bildet viser et samtidig stikk fra begivenhetene.

april inntok Bergen og i et døgn holdt byen besatt med krav om å få se den rette forordningen angående ekstraskatten – en ikke-eksisterende forordning de antok ga skattefritak. Den store bondeflokken fikk selvsagt ikke se forordningen de trodde eksisterte og angrep derfor både stiftamtmann Cicignon og fogd Bildsøe fysisk. Under sterkt press fra bøndene lovet derfor stiftamtmannen at ekstraskatten skulle tilbakebetales. Det er dette opptrinnet som senere er gitt tilnavnet «Strilekrigen».

Strilekrigen var i første rekke en sosial maktdemonstrasjon drevet fram av nød og fattigdom. Den ble likevel tatt på alvor og ansett som en fare fra regjeringen i København. Regjeringen ville derfor ikke bare gjenopprette ro og orden, men nedsatte dessuten en granskingskommisjon som skulle undersøke bakgrunnen for oppløpet og embetsmennenes opptreden. Avskrifter og originalbrever knyttet til kommisjonens arbeid ble siden samlet i et eget manuskript, Ms 78, som i dag oppbevares ved Spesialsamlingene ved UB Bergen. Dette manuskriptet og dets innhold vil være tema i det følgende.

Ms 78 – en kildesamling til Strilekrigen

Ms 78 vedrørende Strilekrigen er i Spesialsamlingenes manuskriptsamling

Ms 78, slik det fremstår i dag.

gitt navnet «Det Bergenske Opløb i 1765». Et sentralt skriv her er en kopi av undersøkelseskommisjonens innberetning, eller rapport, vedrørende hendelsene i Bergen. Rapporten er datert 22. oktober 1765. I tillegg er her ulike avskrifter fra korrespondansen mellom kommisjonsmedlemmene i Bergen og myndighetene i København. Brev fra øvrigheten i Bergen til ledende personer i København er også innbundet i manuskriptet.

Borgermester Hilbrandt Meyer sendte en rekke brev angående Strilekrigen til etatsråd Bolle W. Luxdorph (bildet). Kilde: Wikimedia Commons.

Dokumenter angående rettssakene som oppløpets hovedmenn ble stevnet for finnes også gjengitt. I tillegg inneholder Ms 78 også trykte utgaver av en rekke plakater, forordninger og reskripter knyttet til Strilekrigen. Av mer kuriøst innhold er forskjellige former for hyllingsdikt eller sanger skrevet av noen av byens borgere til ære for undersøkelseskommisjonens medlemmer. Til sammen utgjør materialet hele 567 sider med kildemateriale som dekker ulike sider av Strilekrigen fra 1762 og frem til 1768.

Det er usikkert hvem som har samlet informasjonen, men det har vært spekulert i hvorvidt det var Hilbrandt Meyer som gjorde dette arbeidet. Borgermester Meyer opplevde selv oppløpet i all sin voldsomhet, og det er ikke urimelig å anta at det er han som har samlet alle disse dokumentene. I årene etter Strilekrigen kom bunken med papirer i alle fall i hendene på Meyers venn, nemlig lederen for Det Dansk Kancelli etatsråd Bolle W. Luxdorph (1716-1788). Manuskriptet ble siden solgt til Carsten Anker under auksjonen etter Luxdorph i 1788. W. F. K. Christie brakte manuskriptet hjem til Bergen etter å ha kjøpt det fra Carsten Ankers bo i København i 1823. Fra Christie kom så manuskriptet i Bergens museums eie i 1838, og siden til Spesialsamlingene ved Universitetsbiblioteket i Bergen.

I det følgende skal vi se på et utvalg dokumenter i det omfattende materialet som finnes i Ms 78. En samlet oversikt over innholdet ligger dessverre utenfor denne artikkelens ramme. Dette «spadestikket» gir likevel et innblikk i det rike materialet en kan finne i manu-

skriptet. Dokumentene er i det følgende delt etter skrivelser før oppløpet, referater fra selve oppløpet og dokumenter omhandlende tiden etter oppløpet.

Om bakgrunnen for Strilekrigen

Undersøkelseskommisjonens rapport eller innberetning vedrørende oppløpet i Bergen er hovedkilden til opplysninger angående hvordan ekstraskatten faktisk ble innkrevet i distriktene. Rapporten gjengis i Ms 78, og forteller oss mye om forholdene på Strilelandet i 1760-årene samt om stemningen i Bergen aprildagene i 1765 og hvordan øvrigheten oppfattet situasjonen.

Rapporten ble sendt til Frederik 5. i København 22. oktober 1765. Den var da underskrevet av kommisjonens tre medlemmer, nemlig Hans Henrich Rømeling, Bartholomæus Bertelsen de Cederfeldt og Christian Magnus de Falsen. Rapporten inneholder opplysninger basert på avhør av bønder, borgere og embetsmenn etter hendelsene. Georg Sverdrup som skrev om Strilekrigen i 1920-årene mente at de fleste skrivelser i rapporten stammet fra Falsen. Dette viste, ifølge Sverdrup, at Falsen var mest aktiv under kommisjonens arbeid, og det var sannsynligvis han som førte kommisjonsrapporten i pennen.

Rapporten gir en grundig beskrivelse av hendelsene knyttet til Strilekrigen. Konklusjonene er overraskende milde når det gjelder synet på bøndene, og preges til en viss grad av forståelse for deres situasjon. Både manglende dokumentasjon og uklare retningslinjer angående ekstraskatt-bestemmelsene fra København skapte, ifølge rapporten, usikkerhet i forhold til hva som faktisk skulle innkreves.

Rapporten gir også viktige opplysninger om hvordan forholdene var blant bøndene i distriktene rundt byen, og den beskriver en svært fattig virkelighet: «Mange af Almuen ere neppe istand til, ved den allerusleste og ringeste levemaade at opretholde Livet med Hustrue og Børn, anseende det for en lykke, naar de ved saadanne Leiligheder kunde til at forøge Havrebrødet have Bark nok, som de paa mange steder haver ingen Skov, hvor de kunne den bekomme…».

I Ms 78 finnes det også flere brev fra sorenskriver Johan Garmann som støtter fattigdomsbeskrivelsen i kommisjonsrapporten. I et brev datert 4. november 1765 forteller han: «Føde bestaar mest i Havrebrød, Havregrød og Havrevelling med nogen fisk og sild, og de fleste deres indboe er saa ringe, at de istedenfor Sengeklæder ikkun have et fattigt Dækker eller Pjalt at skjule sig med…». Det er altså snakk om en, i utgangspunktet, utfattig befolkning som får enda flere utgifter de skal forholde seg til når ekstraskatten innkreves.

I kontrast til den armoden som fremkommer i rapporten står den lemfeldigheten og brutaliteten som ekstraskatten ble inndrevet med. Rapporten gir også ulike eksempler på dette. Oversikten over eksisterende skattepliktige var for

Omtrent slik som på dette bildet kan en forestille seg at den militære eksekusjonen må ha gått for seg.

eksempel dårlig. På Nord-Eide i Skjold herred måtte bonden Niels Hansen betale 3 mark i skatt for en tjenestepike som ikke var i hans tjeneste. I Arna skiprede måtte bonden Rasmus Garness betale skatt på 3 mark for et ikke-eksisterende barn. Eksemplene var mange, og fogden måtte i noen tilfeller tilbakebetale skatten.

Verre var det i fattige områder hvor man faktisk ikke kunne betale den reelle skatten. I rapporten gjengis eksempler på at inndrivelsen av skattene var særdeles rå. Fra fiskeren Hans Sivertsen Teye ble underdynen, eller det vi i dag ville kalt madrassen, tatt fra barna mens faren var på fiske. I Glesvær i Sartor skiprede tok lensmannen gryten og skjæringen (opphenget til gryten) fra husmannen Anfindsen, enda han hadde en blind og sengeliggende kone og en datter som var lam i armer og bein. I Strandebarm måtte fiskerbøndene Nils Koen og Anders Brue gi fra seg robåtene de var avhengige av, og Anders Schalve mistet husets gryte, da dette var eneste eiendom de hadde.

Da den ordinære skatteinndrivelsen ikke ga nok utbytte, grep myndighetene til enda mer drastiske midler. I Nordhordland fikk fogden Oluf L. Bildsøe tillatelse til å sette i gang en «militaire Execurtion», eller militær inndrivelse, av skatten. Kommisjonsrapporten gjengitt i Ms 78 gir også eksempler på hva som skjedde under denne militære skatteinndrivelsen. De militære innkreverne opptrådte som rene ågerkarler og beregnet seg i mange tilfeller en svært så rundhåndet provisjon, eller gebyr, for arbeidet. Dette la et ytterligere press på mange fattige fiskerbønder.

De mange eksemplene på maktovergrep som er beskrevet i rapporten er med på å forklare bøndenes harme. Innkrevingen av skatten var i seg selv hard, men «gebyrene» var en tilleggsutgift som det heller ikke fantes dekning for i loven. Ms 78 gjengir også flere falske forordninger som var med å nøre opp under misnøyen i forkant av oppløpet. Særlig var en falsk forordning av 8. april 1763 som bare skattla bønder med verdier tilsvarende 300 rd eller mer med å skape usikkerhet om skatteinnkrevingen. Hadde forordningen vært ekte ville nemlig nesten ingen av bøndene vært skattepliktige.

Da en gruppe bønder kom til Bergen 1. mars 1765 for å fremføre klagemål og få klarhet i hva man egentlig skulle betale, ble ikke saken bedre. Undersøkelseskommisjonens rapport er skarp i forhold til måten de lokale myndighe-

Illustrasjonen viser første side av den falske forordningen av 8. april 1763.

tene behandlet bøndene på. Særlig rammet kritikken oberstløytnant Dietrichson. Etter en del diskusjon med byens øvrighet ble nemlig bøndene på oberstløytnantens ordre jaget av militære styrker med geværkolber og bajonetter:

> *«[bøndene kom] ikke med Vaaben og Verge, men som Faar og enfoldige Supplicanter, med Bøn og graad at forestille deres Nød [….] I stedet for at blive oplyste, bleve de anseede med Vrede og Skjeldsord, samt angrebne af Oberstlientnant Dietrichon og hans Commando, udjagede, og nogle af dem huggede og blesserede, foruden den Overlast, som skede imod den, udi Stilhed, paa Gaden staaende Almue».*

Christian Magnus de Falsen var særlig skarp i sin kritikk, og la hovedskylden for oppløpet nettopp på den behandlingen bøndene fikk 1. mars. Her var «ubevæbnede Supplicanter» blitt «af viiste til sidst med Kaarden og Mousquetten over hovedet hvilket var en hemmelig andledning til en Mand sterkere samling en anden gang».

Opplysninger til selve oppløpet

Undersøkelseskommisjonens rapport gir også en grundig beskrivelse av selve hendelsesforløpet under oppløpet. Dette kan kort skisseres som følger: 18. april ankom mer enn 2000 bønder Bergen og krevde å få se den rette forordningen angående ekstraskatten. Flere byfolk av lavere stand sluttet seg til bøndene. Representanter for bøndene oppsøkte flere ganger stiftamtman-

nen og gikk med uforrettet sak. Høyt alkoholinntak og frustrasjon fikk bøndene til å gripe til makt og forulempe både stiftamtmann Cicignon og fogd Bildsøe. Under press fra bøndene som ville se den ikke-eksisterende forordningen som fritok dem for skatt, visste ikke stiftamtmannen annen råd enn å love å tilbakebetale ekstraskatten. I dagene som fulgte forlot bøndene byen sammen med den tilbakebetalte ekstraskatten.

Omtrent slik som dette skipet utenfor Bergenhus festning kan det væpnede lokale skipet ha sett ut. Utdrag av et stikk fra ca. 1740. Kilde: UB Bergen.

Foruten kommisjonsberetningens beskrivelse av hendelsesforløpet 18. april finnes også et brev fra stiftamtmann Cicignon datert den 19. april 1765. Dette beskriver hans egen opplevelse av hendelsene: «De [bøndene] vare saa Desperate · at de beskyldte mig, at ieg og icke Kongen hafde -lagt den Skatt, at ieg deelede Pengene med Deres Majestrets Ministre udi Kiøbenhafn».

Bergens borgermester Hilbrandt Meyer som altså selv var i byen under oppløpet, skrev en rekke brev vedrørende Strilekrigen til etatsråd Bolle W. Luxdorph i København. Meyers brev er en hovedkilde til hva de lokale myndighetene mente om oppstanden. Allerede få dager etter oppløpet sendte Meyer sitt første brev fra Bergen, en korrespondanse som vedvarte frem til august 1767. I Ms 78 gjengis 14 slike brev. Etterhvert utviklet brevvekslingen seg til å omfatte andre saker enn det rent «forretningsmessige» angående strilekrigen. Felles interesse for historie og historiske dokumenter ble nemlig også tema.

Meyer forteller i et brev datert Bergen 23. april 1765 at en av årsakene til at man ikke kalte inn soldater mot strilene 18. april var at dette kunne forsterke opprøret. Mange soldater hadde nemlig bondebakgrunn:

«Thi der var just en stor Deel af samme Slags Folk iblandt dem […] at de vare hinanden saa paarørende og sammenbundne, at man ei alene ingen Tieneste eller Nytte kunde have ventet av dem, men tvertimod havde største Grund og Aarsage at frygte, at Opstanden derved vilde have bleven forøget, og det Onde endnu verre end det var».

Meyers brev gir også en oversikt over hvilke tiltak byens innbyggere gjorde for å roe ned situasjonen i dagene etter oppløpet. Byen manglet maktmidler til å beherske situasjonen. Meyer forteller at det etter hvert likevel lyktes å få på bena en organisering til byens vern. Bevæpnede soldater ble plassert utenfor stiftsgården «med Bajonetter paa Flinterne og skarpt ladet Geverer». Her ble også plassert «tvende geschvinde skydende Kanoner». 22. april om morgenen var også byens borgervæpning på plass:

«[…] om morgenen kunde samtlige borgerkompanier med geværer og klingende spil marsjere op i stiftsamtmandens gaard. Cicignon gik til hvert kompani, takket dem og opmuntret dem […] Her yttrede sig en Kierlighed paa begge Sider, som mere bleve holdet i Hierterne, end man kan beskrive».

Et lokalt skip væpnet med 16 kanoner ble også lagt på Vågen for å hindre uønskede striler adgang til havnen. Mannskapene var «…en stor deel frivillige fra Borgersønner: Folk man kan forlate sig paa». Meyers brever gir inntrykk av en hevngjerrig borgerstand som ville straffe opprørerne hardt: «at der i særdeleshed vil statueres Exempler i henseende til de første [strilene] at det vil blive til en Skræk og Avsky for alle ildebefindende». Thomas Slettebø som har arbeidet med Meyers brever, antyder at de bærer preg av å ville fremstille borgerskapets og embetsmennenes rolle som handlekraftig og effektiv. Men handlekraften kom først etter at bøndene hadde forlatt byen. Den 7. og 14. mai sendte Meyer brev til Luxdorph hvor han påpekte at forholdene i byen hadde roet seg. Her het det blant annet: «De beste og fornuftigste iblandt Bønderne kommer nu til Besindighed og Eftertanke, og fortryder det som er skeed, især da de nu Tid efter anden, begynder meere og meere at troe, at deres saa kaldne Forordning er falsk».

Kommisjonen kommer!

Det er klart at myndighetene måtte reagere på tilstandene i Bergen. Og det ble reagert raskt. Allerede 8. mai bestemte regjeringen at det skulle oppnevnes en undersøkelseskommisjon. Den 22. mai fikk kommisjonsmedlemmene ordre om å reise til Bergen. Foruten kommisjonens innberetning og Meyers brev, inneholder Ms 78 også ulike former for korrespondanse og trykt materiale fra kommisjonens arbeid i Bergen.

I Ms 78 finnes en ordre til kommisjonens medlemmer kalt «Kgl. skrivelse til kommissionen 22. mai 1765». Her ble en del av kommisjonens oppgaver klargjort: «[…]underhaanden at udspørge og efterforske alle Omstrendighederne angaaende det forbemelte Opløb saavel i Henseende til den, Stiftamtmandens og Fogdernes Personer tilføyede Overlast, som ellers i andre Maader».

I dette dokumentet ble det også slått fast at alle gjerningsmenn som hadde deltatt med vold mot stiftamtmannen og fogden skulle pågripes: » […] de,

Hans Hinrich Romeling,

Ridder, Hans Kongelig Majestæts Vice-Admiral og Chef for den første Division Sø-Folk.

Bartholomæus de Cederfeld,

Hans Kongl. Majestæts Extra-Justits- og Cancellie-Raad, saa og Commerce- ved det Vestindiske og Guineiske Rente- samt General-Told-Kammer-

Christian Magnus de Falsen,

Hans Kongelig Majestæts Justits-Raad, Tilforordnet i Høyeste-Ret, Cancellie-Raad, samt Secretair ved det Danske Cancellie

Giøre vitterligt: Af et til Hans Excellence Hr. Geheime-Raad og Stiftbefalings-Mand Ulrich Friderich von Cicignon ergangne og offentlig ved trykken bekiendtgjorte Kongelig allernaadigst Rescript af 17de May, fidstafiigte, haver Almuen i det Søndre bergenhuusiske Amt saavelsom andre vedkommende allerede erfaret, at Hans Kongelig Majestæt ved Allernaadigste Arve-Herre og Konge haver fundet for godt en Commission her til Bergen at opsende, for, tillige med Sagen angaaende det Opsad, som den 15de April sidstleden og følgende Dage sammesteds er forefaaet, at undersøge de Veiter, som Hans Kongelige Majestæt Allernaadigst er kommen i Erfaring om, at fornævnte Almue skal beliage sig over, i Henseende at de af Hans Kongelige Majestæt udsendte Forordninger og Befalinger, hvor efter Extra-Skatten der erlagt, ikke skal være denem fuldkommen bekiendt, og at Fogderne ved samme Skats Inddrivelse skal vært gaaet saa vidt, at de, i Mangel af Betaling skal have frataget de Jattage endog de Ling, som de til deres livs Ophold saasom til Klæde og Føde, og til deres lovlige Bevgs og Nærings Fortsættelse u-omgiengelig behøve og ingenlunde kunde undvære. Som nu sig Forhold alderies er imod Hans Kongelig Majestæts Allernaadigste Villie og ikke stemmer overens med det Øyemærk, som Høyst-Samme af Landets Faderlig Mildhed og Kiærlighed for sine Børn og troe Undersaatter haver foresat sig ved denne Skats Paabydelse; Saa haver og Hans Kongelig Majestæt saa meget mere med største Mishag forsammet det her udi Bergen den 15de April og følgende Dage anholdte Opsad, som Hans Majestæt deels af Høy-Kongelig Naade forlænges haver bevilget paa, i den paabudne Extra-Skat af forrige Bonde-Standen i Norge saa anseelig en Forindring, som ved Forordningen af aaden April sidstafiigt Allernaadigst er bekiendtgjort, deels og ingenlunde havde venteet, at af den Norske Nation, som fra aldgamle Tider er berømt for Troskab imod deres Konger og Lydighed imod deres foresatte Øvrighed, skulde ikkun Almuen her udi Sydfiet findes de, som ved det den 15de April anstillede Opsad have vist at vanskaate fra deres Forfædre.

Da som det Allernaadigst haver behaget Hans Kongelig Majestæt ovenmeldte at anbefale, Sagen med alle sine Omstændigheder paa det nøyeste at undersøge; Saa bekiendtgjøres herved for Almuen i det Søndre-bergenhuusiske Amt, og i ser udi efterfølgende Skiærder, saasom Herøe, Radøe, Modøe og Arøe, at dennne os Allernaadigst anbefalede Undersøgnings-Commission taget sin Begyndelse her udi Bergen Mandagen den 22de Juli, og at det er denem tillaadt, ield at udvelge 2. eller 3. af hvert Sogn, som her for Commissionen kunde fremstille sig, for paa egne og den øvrige Almues Vegne at andrage, hvad de i Henseende til den Allernaadigst paabudne Extra-Skats Inddrivelse og Erlægelse med sine kunde have at besvarge sig over, hvilken Anmeldelse dog maa skre med det allerfoerdigste og i det længste uden 3 Uger fra denne Bekiendtgørelses Dato, da ruhver kand vente at vedersaes hvad Ret er.

BERGEN den 18de Juli 1765.

H. H. Römeling. B. de Cederfeld. C. M. de Falsen.

J. R. Schumacher.

Kunngjøring av 18. juli 1765 vedrørende oppstarten av undersøkelseskommisjonens arbeid.

som have været Hoved Mænd for at opvikle Almuen, og den, eller de, som først have lagt Haand paa Stiftamtmanden, og Fogden, have De, paa beqvemmeste og forsigtig Maade, at see sig Deres Personer bemægtigede, og Dennem paa et sickert Sted til Forvaring hensatte».

I Bergen begynte ryktene fort å gå om at en undersøkelseskommisjon var ventet til byen. I et brev fra Meyer datert 18. juni 1765, fortalte han hvordan byens borgere ventet på undersøkelseskommisjonen: «[borgerne lengtet] hiertelig efter dem, for derved at sættes udi en fuldkommen Sikkerhed».

Kommisjonen ankom Bergen med tungt bevæpnet eskorte den 12. og 13. juli. Ikke mindre enn to krigsskip og fem kompanier soldater var med i følget. Undersøkelsene lot likevel vente på seg. Først skulle byen sikres. Festningen ble satt i stand, og 21 kanoner oppstilt på festningens batterier. Sammen med de to krigsskipene og byens egen kanonbåt ga dette byen en solid militær beskyttelse. Først da dette var gjort, ble arbeidet med selve undersø-

Sannsynligvis var det her i Rådhusets kjellere de anklagede satt og ventet på sin dom. Kilde: UB Bergen

kelsen satt i gang.

I Ms 78 finnes en kunngjøring av 18. juli 1765 som opplyser at kommisjonen vil starte sine undersøkelser den 22. juli. Kunngjøringen forteller at de som har opplysninger om oppløpet må melde seg for undersøkelseskommisjonen. Både bøndenes klager og deres handlinger skulle gjennomgås. To-tre mann fra hvert sogn skulle møte for kommisjonen: «for paa egne og den øvrige Almues Vegne at andrage, hvad de ihenseende til Extraskattens lnddrivelse og Erlæggelse med Føie kunde have at besværge sig over».

I Ms 78 finnes et brev fra kommisjonen til Etatsråd Luxdorph datert den 27. august 1765. Her kan man lese om noen av problemene kommisjonen fikk: Flere kjente gjerningsmenn var fremdeles på frifot, og på grunn av det store antall ukjente bønder var forvirringen like total både blant myndigheter og bønder angående hvem som hadde deltatt i opprøret: »..i den store Mængde her var, den ringeste Deel blandt Bønderne kjendte hinanden».

Undersøkelseskommisjonens arbeid foregikk i tre måneder. 22. oktober 1765 var imidlertid kommisjonen ferdig med sitt arbeid, og rapporten ble avsendt til kong Frederik 5. i København. I et følgebrev til rapporten kalt «Skrivelse fra kommissionen till Luxdorph 22. okt. 1765», håpet medlemmene at kongen var fornøyd med arbei-

det. Eller som det heter; «[vi ville føle glede] dersom vi tilfulde hafde opfyldt Hans Majestets allerhøyeste Villie».

Kommisjonsarbeidets slutning og følger

En av de viktigste resultatene av kommisjonsrapportens arbeid var at man nå hadde opplysninger nok til å straffeforfølge dem man antok var Strilekrigens ledere. Av de som opprinnelig var arrestert ble fire personer satt under tiltale, nemlig Ola Erikson Svindal, Ole Høivik (Hevigen), Jocum de Lange og Jonas Sletten. Disse ble sittende meget lenge i forvaring. I Ms 78 finnes flere dokumenter vedrørende straffesakene mot de anklagede.

Uten å gå i detalj kan man trygt si at det bergenske 1700-tallsrettssystemet med flere ulike rettsinstanser var svært forvirrende. Strilekrigssakene skulle gå i Bergens byting, rådstueretten og overhoffretten, og senere også i høyesterett. I flere år skulle sakene versere i rettssystemet før endelig dom falt.

I Ms 78 gjengis rettssaken i flere skrivelser. Rettsakene startet i bytinget der de ble behandlet fra april til juli 1766. Fra bytinget gikk så sakene videre til rådstueretten hvor de ble behandlet i oktober og november samme år. Aktor var prokurator Rentz, og forsvarer var prokurator Cramer. Fra rådstueretten gikk så saken tilbake til bytinget da nye vitner hadde dukket opp til forsvar for de anklagende.

En del kuriøse «forsvarsinnlegg» finnes også gjengitt i Ms 78. Blant annet sendte tanten til Jochum de Lange, Karen Mistel, et bønneskriv til kongen hvor hun uttalte at «[Jochum de Lange] af Naturen er meget taabelig!» De Langes intellekt ble, ifølge kommisjonsrapporten, også påpekt av hans forsvarer: «[Hans] bekiendte Taabelighed, da heele Byen ved hvor ynkverdig denne Mand er optrekket, saa fast intet meere end census comunis har været at mærke hos ham».

Det finnes også et dokument sendt til kongen og datert så sent som 9. juni

Portrett av Jacob Bentzon. Kilde: Akershus festning.

1768 i Ms 78. Dette er spesielt interessant da det forteller litt om forholdene de anklagede fangene måtte utholde etter strileopprøret. Bruk av pinlig forhør, eller det vi i dag ville kalle tortur, var for eksempel vanlig. Etter et slikt

pinlig forhør forklarte de Lange følgende: «at hand, deels ey selv vidste hvad han forklarede, deels ansaae den haardeste straf ringere end de omstendigheder hand da var i, og derfore frivillig sagde ja til alting, for eengang at faae Ende paa sin Elendighed».

I løpet av rettsaken døde «strileforsvareren» prokurator Cramer, og den nye forsvareren forlangte utsettelse av rettssaken. Et skriv datert 30. november 1767 forteller at det var først i mai 1767 at saken endelig kom opp for retten, og først den 11. juni, mer enn to år etter Strilekrigshendelsene, ble dom avsagt. Høivik, Svindal og Sletten ble dømt til døden, og Jochum de Lange til livsvarig straffearbeid.

Saken var allikevel ikke over. Overhoffretten sendte nemlig dommen tilbake til bytinget da den ikke var riktig behandlet. Det ble nå protestert mot at saken skulle gjenopptas da dette kunne føre til uro. Det ble også påpekt at det nok var mange andre som var like skyldige i opprøret som de fire dømte: «ja om undersøgning anstilles ved fleere Vidners Indkaldelse er det at formode at mange fleere kunde findes lige skyldige».

Saken ble ikke gjenopptatt av bytinget. En medvirkende årsak til dette var at Norges visestattholder Jacob Bentzon (1688-1775) begynte å vise interesse for den inhumane fengslingen strilene hadde blitt utsatt for. I et dokument av 21. november 1767 påpekte han at «strilekrigerne» satt på tredje året i

Illustrasjonen viser J. F. Fosswinckels lystgård på Nygård. Etter et stikk av J. F. L. Dreier. Kilde: UB Bergen

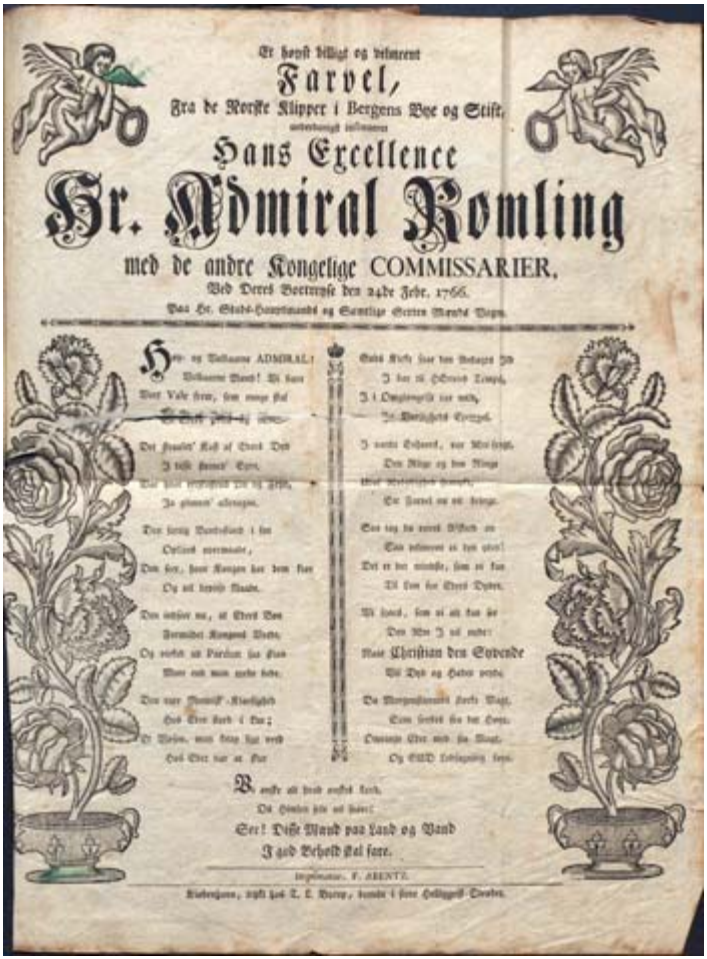

Er hoyst billigt og velmeent

Farvel,

Fra de Norske Klipper i Bergens Bye og Stift,

Hans Excellence

Hr. Admiral Komling

med de andre Kongelige COMMISSARIER,

Ved Deres Bortrejse den 24de Febr. 1766.

Paa Hr. Stiftsfuldmægtigs og Samtlige Herrers Mandt Vegne.

Hr. og Velbaarne ADMIRAL!

Velkomne Mand! Vi have

Vor Vale frem, som mange Gid

Det Fremtiid' Kiøl af Øiet Dit

I ville Fremtiid' Egen.

Ja gjemme' alleeneste.

Den lerrig Vandreflaad i Sø

Ophøiet overmaade,

Den fer, paa Kongen her dem Fier

Og ad kjøbt Maade.

Den ønsker os, at Øiet Ven

Forandret Kongens Vaade,

Og ønsker os Paradiset paa Jorden

Mere end mere ende Gode.

Den vore Monarkiet-Kjærlighed

Hos Øiet Kort i Far;

Ja Vorlen, mere Kraft end ved

Hos Øiet var et Far

Gudø Kirke paa den Bakkegrø Ø

I Ser de Øiet Tempel,

I i Omgjengelse ser ned,

Det Øiet Ærgrø.

I ønske Øiet, var Øiet Ønsk,

Den Ring og den Ringe

Er Fiend og er Ringe.

Gud tag da ønsk Øiet os

Ene udmærket os ren gjøt!

Det er det ønske, som er Fan

Til Fan for Øiet Dyrer.

Vi Fiend, som er ak Fan er

Den Ven I ad ønker:

Naar Christian den Syvende

Vil Det og Heder ønske.

Da Morgenstunden Fiende Vagt,

Eem Fiende Fan den Fiende,

Omsaage Øiet med Fan Magt,

Og GUD Fiendsgang Fiende.

Vi ønske ak Fiend ønsket Fiend,

Da Himlen gjøt ad Fiende:

Ser! Dette Mand paa Land og Vand

I god Behold Kal fare.

Trykkeriet. F. ARENTZ.

Kiøbenhavn, trykt hos T. E. Berg, boende i Store Helliggeist-Stræde.

Hyllingsdikt til kommisjonens aveise

fengsel under dårlige forhold og uten dom: «disse elendige Menniskers usle Tilstand med videre blive forøget som nu paa 3die Aar i Fengsel have hensiddet». Selv om en høyesterettsdom stadfestet bytingets dommer ble de dømte likevel benådet av kongen i 1768: De dødsdømte Høivik og Svindal fikk omgjort dommen til livsvarig fengsel, mens Sletten ble sluppet fri. For de Lange var derimot fengselsoppholdet over lenge før; han døde i fengsel tidligere samme år.

Både stiftamtmann Cicignon og fogden Oluf L. Bildsøe forlot sine embeter i tiden etter hendelsene i Bergen. Cicignon reiste hjem til Danmark, mens Bildsøe trakk seg tilbake til sin gård Strømsnes på Askøy. I Ms 78 befinner det seg et lite brev ført i pennen av fogden Oluf L. Bildsøe. Dette er stilet til etatsråd Luxdorph i København. Bildsøe beklager her sin skjebne i Bergen, og sier at han ikke lenger vil oppholde seg på et sted hvor han har lidd så stor overlast fra allmuen: «iblandt saadan Almue som paa den skjendigste maade haver medfaret mig».

Men det var også festligheter…

I Ms 78 finnes det også flere brev samt noe trykt materiale som omtaler den mer uformelle delen av undersøkelseskommisjonens opphold i Bergen. Det bergenske været kommenteres som regel av besøkende, så også fra komrmisjonens medlemmer: I et brev fra kommisjonsmedlemmet de Cederfeld til etatsråd Luxdorph den 22. okt. 1765 klager han høylydt over «Regn, kulde, Storm og Sluus, som her jefhnlig indfalder». Men til tross for været må oppholdet også ha hatt sine lysere sider: I Ms 78 finnes det nemlig en rekke fest- og hyllingsdikt skrevet til kommisjonens ære. Disse ble fremført på fester der kommisjonens medlemmer var til stede.

En stor fest holdt på en lystgård utenfor byen er særlig omtalt. Stedet må sannsynligvis være J. F. Fosswinckels lystgård på Nygård. På festen ble det også holdt konsert, og flere sanger/dikt til festen er bevart i Ms 78. På fremsiden av den ene av sangen står det skrevet: «Blant adskillige andre Glædes Tegn Blev den 9de oktober 1765 under Canoners Løsen og musikalisk Concert strax udenfor Bergens Bye spillet følgende Aria». Den andre sangen er en ren hyllest til kommisjonen. Det var biskop Friedrich Arentz som besørget trykkingen av disse sangene, men hvem forfatteren var, er dog usikkert. Det er konserten holdt på denne spesifikke festen som Det Harmoniske Selskap i Bergen (Harmonien) regner som sin grunnleggelsesdato, noe som betyr at de feirer sitt 250-årsjubileum i år.

Det ble også holdt en stor avskjedsfest for kommisjonen ved dens avreise vinteren 1766. Også sangen som ble diktet til denne festen er gjengitt i Ms 78. Tittelen var: «Et høist billigt og velmeent Farvel, Fra de norske klipper i Bergens by og Stift, underdanigst insinueret Hans Excelence HR. Admiral Rømeling med de andre kongelige Commisarier ved deres bortreyse den 24de Febr. 1766». Det kan være passende å avslutte denne artikkelen med siste vers i denne «reisesangen»:

Vi ønske alt hvad ønskes kand,
Os himlen selv vil svare:
See Disse Mænd paa Land og Vand
I god behold skal fare.

Kilder:

Forordning av 8. april 1763. (forfalskning) (UBB Ms 78)

Skrivelse fra Cicignon til kongen. Bergen 19. april 1765. (UBB Ms 78

Brev fra H. Meyer til Etatsråd Luxdorph, 23. april 1765. (UBB Ms 78)

Brev fra H. Meyer til Etatsråd Luxdorph, 7. mai 1765. (UBB Ms 78)

Brev fra H. Meyer til Etatsråd Luxdorph, 14. mai 1765. (UBB Ms 78)

Kgl. skrivelse til kommissionen 22. mai 1765. (UBB Ms 78)

Brev fra H. Meyer til Etatsråd Luxdorph 18. juni 1765. (UBB Ms 78)

Innkalling til forhør vedrørende oppløp i Bergen fra kommisjonen. Datert Bergen 18. juli 1765. (UBB Ms 78)

Plakat vedrørende at undersøkelseskommisjonen starter sitt arbeid i Bergen. Datert

22. juli 1765. (UBB Ms 78)

Skrivelse fra kommissionen til etatsraad Luxdorph 27. august 1765. (UBB Ms 78)

Sang. Trykt. 9. oktober 1765. På tittelbladet står: Blant adskillige andre Glædes Tegn Blev den 9de oktober 1765under Canoners Løsen og musikalisk Concert strax udenfor Bergens Bye spillet følgende Aria».

Skrivelse fra kommissionen til Luxdorph 22. okt. 1765. (UBB Ms 78)

Brev fra Cederfeld til etatsraad Luxdorph den 22. okt. 1765. (UBB Ms 78)

Kommisjonsrapporten angående oppløpet i Bergen, datert 22. oktober 1765. (UBB Ms 78)

Brev fra Bildsøe til Luxdorph 26. okt. 1765. (UBB Ms 78)

Skrivelse fra sorenskriver Johan Garmann til kongen, 4. nov. 1765. (UBB Ms 78).

Sang/dikt. Trykt. 24. februar 1766. Et høist billigt og velmeent Farvel, Fra de norske klipper i Bergens by og Stift, underdanigst insinueret Hans Excelence HR. Admiral Rømeling med de andre kongelige Commisarier ved deres bortreyse den 24de Febr. 1766. (UBB Ms 78).

Bønskrift fra Karen Mistel til kongen. (UBB Ms 78)

Skrivelse fra Jacob Bentzon 21. nov. 1767. (UBB Ms 78)

Skrivelse fra Rømeling 30. nov. 1767. (UBB Ms 78)

Skrivelse fra Rømeling til kongen 9. juni 1768. (UBB Ms 78)

Litteratur

Berg, Jens Christian: «Efterretninger om Opløbet i Bergen 1765 i Anledning af Extraskatten m. v.» (I: Saga : et Fjerdingaars-Skrift / udgivet af Johan Storm Munch. Chr. 1820.)

Dyrvik, S.: Den lange fredstiden. B. 8, Norges historie. Oslo 1978.

Døssland, A.: Strilesoga: Nord- og Midthordland gjennom tidene. 1650-1800. B. 3. Bergen 1998.

Fossen, A. B.: Borgerskapets by 1536-1800. B. 2, Bergen bys historie. Bergen 1979.

Slettebø, Thomas Ewen. «"først, som rettfærdig Dommer at straffe, og siden, som en mild Fader, at forlade» : Det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen 1765». 2007. Masteroppgåve, Universitetet i Bergen.

Sverderup, Georg. «Strilekrigen. Bondeopløpet i Bergen 1765». (Bergens Historiske Forenings Skrifter 25/26(1919/20)

Eyvind Urkedal York:

5. juliforordninga – Strilekrigens lange skugge i rettsvesenet

Forordning,
Hvorved
Ald u-tilladelig Forsamling
og Sammenkaldelse af Almuen i
Norge paa det alvorligste
forbydes.
FREDENSBORG Slot, den 5te Julii Ao. 1765.

KJØBENHAVN,
Trykt hos Directeuren over Hans Kongel. Majestæts og Universitets
Bogtrykkerie, Nicolaus Christian Høpffner.

Innleiing

I denne artikkelen vil eg ta for meg ei forordning som er tett knytt opp til Strilekrigen og sentral for korleis myndigheitene oppfatta og forholdt seg til den måten som strilane gjekk fram på våren 1765. Eg vil først ta for meg bakgrunnen for denne forordninga og setje den inn i den eineveldege dansk-norske juridiske samanhengen, for deretter å vise korleis den vart brukt i tida etterpå og kva rolle den spelte i styresmaktene sine reaksjonar på folkeleg mobilisering og organisering i etterkant av Strilekrigen.

Bakgrunn

Den 5. juli 1765 vart det trykt ei forordning i København som gjorde det ulovleg for befolkninga i Norge å organisere seg og samlast, med trugsel om den aller strengaste straff for dei som trassa dette forbodet. Anten dødsstraff eller straffarbeid, alt etter «Sagens Beskaffenhed», var frå no av det dansk-norske eineveldet sin måte å reagere på undersåttene i Norge sine forsøk på å utfordre den eineveldige orden i riket. Det er nærliggande å kople dette strenge og autoritære signalet direkte opp mot Strilekrigen og det som skjedde i Bergen den 18. april dette året. Men i forordninga blir ikkje dette nemnt eksplisitt:

”Gr. Endeel af Bønderne paa nogle Steder i Norge have, istedenfor med Sømmelighed og ved nogle faa Udskikkede at lade deres Anliggende frembringe, paa nogen Tid i stor Mængde at forsamlet sig, ja endog, deels ved Budstikke, deels ved Bud og Breve, sat Almuen Stævne til en vis Tid og Sted, hvorved lettelig endeel Uorden kan foraarsages.

Da saadan Adfærd er aldeles stridende imod Loven og Anordningene, bliver hermed al saadan Almuens utilladelige Forsamling paa det alvorligste forbudet og afskaffet, ligesom og ingen herefter, tvertimod Loven, maae understaae sig uden vedkommende Øvrigheds Befaling at sammenkalde Almuen enten ved Budstikke eller paa nogen anden Maade, alt under Straf paa Livet eller med Fæstnings-Arbeide i Jern efter Sagens Beskaffenhed.”[1]

Wi Friderich
den Femte, af
Guds Naade,
Konge til Danmark og Norge,
de Venders og Gothers, Hertug udi
Slesvig, Holsten, Stormarn og Dytmersken,
Greve udi Oldenborg og Delmenhorst, ꝛc. ꝛc.
Giøre alle vitterligt, At, som Vi, med megen Mishag, have fornummet, hvorledes endeel af Bønderne, paa nogle Steder i Vort Rige Norge, i steden for, med Sømmelighed, og ved nogle faa udskikkede, at lade frembringe deres Anliggende, have, paa nogen Tid, begynde paa, i stor Mængde at forsamle sig; Ja at der skal findes de iblant dem, som, deels ved Budstikke, deels ved Bud og Breve, understaae sig, at sætte Almuen Stævne, til en vis Tid og Sted, hvorved lettelig endeel Uorden kand foraarsages. Da, efterdi saadan Adfærd er aldeeles stridende imod Vores Allermaadigste Lov og Anordninger, ville Vi, herved have alt saadan Almuens utilladelige Forsamling paa det alvorligste forbudet og afskaffet, ligesom og ingen herefter, tvert imod Loven, maa understaae sig, uden vedkommende
Øvrigs

av budstikke og andre vis hadde mobilisert og planlagt samlingar. Og dette var tydlegvis noko som potensielt kunne føre til «Uorden». No høyres dette ut som ei klar henvising til Strilekrigen, og det er nærliggande å tru at dette var ei utløysande årsak. Men fleire andre stader hadde også bøndene mobilisert mot ekstraskatten. Den mest omfattande mobiliseringa i etterkant av

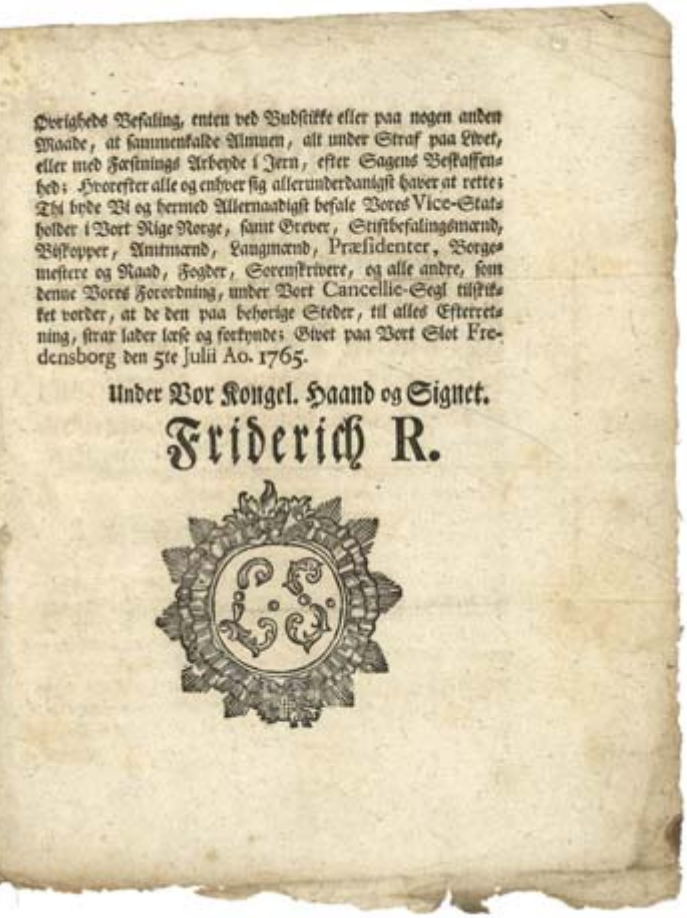

Øvrigheds Befaling, enten ved Budstikke eller paa nogen anden Maade, at sammenkalde Almuen, alt under Straf paa Livet, eller med Førsmings Arbeyde i Jern, efter Sagens Beskaffenhed: Hvorefter alle og enhver sig allerunderdanigst haver at rette: Thi byde Vi og hermed Allernaadigst befale Vores Vice-Statholder i Vort Rige Norge, samt Grever, Stiftbefalingsmænd, Bøskopper, Amtmænd, Langmænd, Præsidenter, Borgemestere og Raad, Fogder, Sorenskrivere, og alle andre, som denne Vores Forordning, under Vort Cancellie-Segl tilskrivet vorder, at de den paa behørige Steder, til alles Efterretning, strax lader læse og forkynde: Givet paa Vort Slot Fredensborg den 5te Julii Ao. 1765.

Under Vor Kongel. Haand og Signet.

Friderich R.

Strilekrigen fann stad i Ryfylke, ei mobilisering som var direkte påverka av det som hadde skjedd i Bergen. Men ei rekkje andre stader i landet, som i Romsdal, på Nordmøre, i Gudbrandsdalen, på Helgeland, i Akershus og i Nord-Trøndelag hadde det oppstått konfliktsituasjonar i samband med ekstraskatten det siste året.

Ordlyden i forordninga er interessant å sjå nærare på. Det som kjem heilt klart fram i dette dokumentet er dei store forskjellane på eineveldets ideologi og syn på kva som kunne tolererast av folkeleg forsamlingsfridom og nettopp den folkelege oppfatninga av det som for dei var ein akseptert og naturleg måte å organisere seg på. Bodstikker var eit tradisjonelt verktøy som vart tatt i bruk når det vart sett på som nødvendig. Forordninga synleggjer altså ein tydeleg konflikt mellom staten sitt syn på kva som var akseptert og undersåttane sitt syn på det same.

Det var frå før av lagt strenge rammer for undersåttane i Danmark-Norge sine moglegheiter for å ytre seg og på eiga hand organisere og mobilisere for å kjempe for deira rettar og saker. Danmark-Norge var eit strengt og svært autoritært einevelde, der kongen etter lova hadde all makt og alle undersåttane i riket skulle føye seg etter hans vilje. I praksis fanst det likevel ei viss grad av muligheiter for undersåttane å kome til orde. Retten til å sende supplikkar (klageskriv, søknader osv.) var lovfesta. Men denne praksisen var strengt regulert og måtte først godkjennast av dei lokale embetsmennene. Det eineveldige embetsverkets kontrollregime skulle sørge for at kongen sin

vilje vart gjennomført. Og lova, nærare bestemt Sjette bok, fjerde kapittel - «Om Forgribelse mod Kongens Høihed eller Crimine Majestatis» - i Christian den Femtes Norske Lov av 1687, ga strenge straffer for opprør mot kongens makt.

Eit viktig poeng for å forstå bakgrunnen for forordninga er det Thomas Slettebø påpeikar i si masteroppgåve om Strilekrigen. Frå før fanst ikkje det forordningar som gjekk direkte på forsamlingsfridom. Dei lovene som vart brukt for å dømme dei tiltalte frå Strilekrigen er henta nettopp frå Sjette bok, kapittel fire av Christian den Femtes Norske Lov. Det som er nytt med det som Slettebø kallar «strileforordninga» er at «større ansamlinger av bønder på samme sted ble totalforbudt, uten at det var spesifisert hva disse forsamlingene hadde til hensikt».[2] No fekk altså myndigheitene betre høve til å straffeforfølgje sjølve det at undersåttane hadde mobilisert og organisert seg, noko som det inntil no ikkje var eit like klart juridisk rom for å gjere. Og dette høvet skulle myndigheitene få god bruk for i tida som følgde.

Praksis – straffeforfølgjinga av folkeleg mobilisering på tvers av 1814

I myndigheitene sine argument for å gå hardt til verks mot det som vart sett på som farlege opprørarar og oppviglarar frå denne tida er det særleg éi formulering som går igjen. Dei harde straffene – ofte vart desse mildare etter at dei vart anka lenger opp i rettssystemet – skulle tene til «Skrekk og eksempel» for andre, i tillegg til å gjenopprette den eineveldige ro og orden. Eit hovudmål frå styresmaktene si side var å skremme undersåttane til lydigheit. Og «strileforordninga» vart såleis eit viktig verktøy for å oppnå dette.

Konflikten omkring ekstraskatten var ikkje over då soldatar vart sendt opp til Bergen for å gjenopprette ro og orden. I åra som følgde var det uro fleire stader i landet, om enn ikkje på langt nær så dramatisk som i Bergen. I Stavanger blussa konflikten opp igjen så seint som i 1772. Ei opphissa folkemengde protesterte mot innkrevjing og utpanting av skatten, og byfogden leste opp forordninga. Leiarane for folkemengda ropte tilbake «Vi agter det ikke!», og han som vart utpeikt som hovudmann, tømmermann Elling Mauritsen, vart dømt til å sitje på Bergenhus på livstid. Først 20 år seinare vart han sleppt fri.

Kristian Lofthus er nok utan tvil den mest kjende bondeopprøraren i Norge på 1700-talet, om ein ikkje reknar med Hans Nielsen Hauge i denne samanhengen. Lofthus sine klager på dei lokale embetsmennene og kjøpmennene i Agder førte til eit omfattande opprør i åra 1786-87, som myndigheitene slo ned med stor militærkraft. Då hovudmannen sjølv vart straffa, vart han dømt til livsvarig festningsarbeid på Akershus, mellom anna med utgangspunkt i 5.juli-forordninga. [3]

I gruvebyen Kongsberg vart forordinga tatt i bruk etter det siste store arbeidaropprøret her i 1795.[4] Knut Syre frå

Karmøy som stod i spissen for skattenektarar på Karmøy i 1801 vart dømt etter paragrafen og sat som slave på Akershus i seks år.[5] I Lærdal førte bøndene sin organiserte motstand mot militærteneste til at leiaren der vart dømt til døden og halshogd i Bergen i 1803.[6] I det dramatiske kriseåret i 1813, med både ein svært usikker utanrikspolitisk situasjon for Norge og hungersnaud, kom det til relativt omfattande kornopprør i fleire byar i landet. Bergen er her unntaket. I mai 1813 oppstod det ein del urolegheiter i byen, men det store kornopprøret her i byen fann stad året etter, i juli 1814. Interessant nok så vart ikkje forordninga alltid tatt i bruk. Til dømes i Arendal, der nokre av dei hardaste samanstøytane, som minner om hendingsforløpet under Strilekrigen femti år tidlegare, fann ikkje dommarane høve til å bruke 5. juliforordninga.[7] Og eit kornopprør i Trondheim same våren fekk ikkje rettsleg etterspel i det heile, medan det på Toten vart dømt etter 5. juliforordninga hausten 1814.[8] Dette kan både ha samanheng med den politiske ustabiliteten akkurat i dette tidsrommet som med at det var vanskeleg for påtalemakta å dømme etter forordninga i dei konkrete sakene.

Det som er interessant og verdt å nemne er at forordninga vart brukt også etter at den 434 år gamle unionen mellom Danmark og Norge vart avvikla og eineveldet oppheva i Norge. I det som kan seiast å vere det siste tradisjonelle skatteopprøret i Norge, det såkalla bondetoget i 1818, der hundrevis av bønder frå store delar av Austlandet gjekk fram på same vis som bøndene hadde gjort på 1700-talet, vart igjen «strileforordninga» som særleg vart brukt for å rettsforfølgje dei tiltalte.[9] Korleis kan denne svært autoritære og fridomsinnskrenkande forordninga ha blitt brukt til å straffe bønder, som i stor grad hadde fått stemmerett i 1814, for å ha spreidd budskap om å marsjere til hovudstaden og klage på skattepolitikken?

Sjølv om Norge fekk ei eiga grunnlov 17. mai 1814, hang det att ein del frå det gamle regimet. 1814 vart ikkje eit år null for det norske samfunnet, og mykje fortsette slik det hadde gjort då kongen sat i København. Eit vesentleg, og kanskje lite nemnt, aspekt ved denne kontinuiteten er å finne i rettsvesenet. Ein norsk høgsterett vart oppretta allereie i 1815 etter at dette vart bestemt i Grunnlova. Men ei eiga norsk straffelov tok lenger tid å utarbeide. Det vart ikkje tid til ei revidering i det hektiske året 1814. Og i Grunnlova vart det i paragraf 99 slått fast at

> *"Regjeringen er ikke berettiget til militair Magts Anvendelse mod Statens Medlemmer, uden efter de i Lovgivningen bestemte Former, med mindre nogen Forsamling maatte forstyrre den offentlige Rolighed og den ikke øieblikkelig adskilles, efterat de Artikler i Landsloven, som angaae Oprør, er den trende Gange lydelig forelæste af den civile Øvrighed"*

5. juli-forordninga gjaldt altså framleis, ein reell forsamlingsfridom eksisterte

ikkje, og formuleringa i grunnlovsparagrafen illustrerer godt den kontinuiteten som eksisterte og at restane frå det strenge og autoritære regimet framleis er å finne i det nye Norge etter 1814.

Opphevinga av 5. juliforordninga

Først i 1842 kom det på plass ei ny straffelov i Norge. Men allereie eit par år tidlegare vart 5.juli-forordninga vedtatt avskaffa som ein del av norsk rett. På Stortinget i 1839 vedtok eit samstemt Odelsting den 1. mars, etter forslag frå den aktive bondepolitikaren og journalisten, den danskfødde Herman Bagger, om «Lov om Ophævelse af Forordningen, dateret 5te Juli 1765, om utilladelig Forsamling af Almuen».[10] 74 år etter at strilane mobiliserte og gjorde opprør i Bergen forsvann så det siste direkte sporet frå det som skjedde den 18. april 1765 frå det norske rettssystemet.

Litteratur

Fiskaa, Ingrid (2009) Statsmakta og Lofthusreising. Styresmaktene si handtering av allmugereisinga i Nedenes og Bratsberg 1786-87. Masteroppgåve i historie. Universitetet i Oslo.

Johansen, Gina (2013) Det er Tiid at Vi Vogner. Arbeideroppløpet på Kongsberg 1795. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo

Pedersen, Amund (2011) Kornoppløpet i Arendal. Deltagere, organisering og legitimering. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo

Sande, Sigurd (2012) «Kornoppløpene på Toten og i Trondheim i 1813» i Dørum og Sandvik (red.) Opptøyer i Norge 1750-1850, Scandinavian Academic Press, Oslo, s. 329-364.

Slettebø, Thomas Ewen (2007) «først, som rettfærdig Dommer at straffe, og siden, som en mild Fader, at forlde": Det dansk-norske eneveldets håndtering av Strilekrigen i Bergen 1765. Masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen

Østrem, Nils Olav (2012) «Krigsskip mot skattenektarane på Karmøy» i Dørum og Sandvik (red.) Opptøyer i Norge 1750-1850, Scandinavian Academic Press, Oslo, s. 157-182.

Noter

1) Forordning 5. Juli 1765 *Hvorved al utilladelig Forsamling og Sammenkaldelse af Almuen i Norge paa det alvorligste forbydes,* i *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte Anordninger. IV Deel. Anden Udgave,*
2) Slettebø 2007, s. 127
3) Fiskaa 2009, s. 92
4) Johansen 2013, s. 93.
5) Østrem 2012, s. 172f.
6) Dørum og Sandvik 2012, s. 25.
7) Pedersen 2011, s. 93.
8) Sande 2012, s. 352.
9) Johansson 2009, s. 50.
10) Stortingsforhandlinger 1839, Første Del, Marts, s. 213.

Kenneth Bratland:

Strilekrigen og dei arresterte

Strileopprøret

I år er det 250 år sidan strilekrigen. Den 18. april 1765 reiste over 2000 strilar inn til Bergen. Ei gruppe av bøndene gjekk for å tala med stiftamtmann Ulrik Frederik von Cicignon vedrørande ekstraskatten. Cicignon ønska ikkje å tala med bøndene, men vart tvungen til det. Bøndene vart arge då dei vart behandla nedlatande av stiftamtmannen. Cicignon vart angripen og hatt og parykk vart rivne av. Stiftamtmannen prøvde å rømme ut i hagen, men vart fort innhenta. Ein større flokk strøymde til. Dei hadde fått tak i den forhatte futen Oluf Lund Bildsøe. Den same Bildsøe vart slept gjennom Bergens gater frå Rådhuset mot Nykirken. Dei tilgjengelege vaktstyrkane i byen var for få til å nedkjempa strilane, og det vart samstundes reist tvil om kvar lojaliteten til soldatane var i konflikten.

Kampane gav seg først då Cicignon tilbydde seg å utbetala ekstraskatten til bøndene. Dagen etter byrja utdelinga, og over 9000 riksdalar blei delt ut til bøndene. Etter utdelinga reiste bøndene heim att. Men denne aksjonen gjekk ikkje upåakta hen. Styresmaktene kunne ikkje straffe over 2000 bønder, men nokre av dei som hadde vore mest aktive vart dømde. Strilekrigen har vore mykje omtalt i bøker og artiklar, men dei som ikkje kjem så godt til syne her er dei som vart arresterte og dømde i samband med opprøret. For å vise kven dei var, har underteikna laga ein kort biografisk omtale av dei og kva rolle dei hadde i opprøret 18. april 1765.

Jochum de Lange

Jochum de Lange var fødd i Bergen i 1745 som son av skipper, kjøpmann og borgar Conradus de Lange og kona Anna Cathrine Smith. Anna Cathrine døydde alt i 1748 då Jochum kun var tre år gamal, og allereie våren 1750 gifta faren seg på nytt med Anna Maria Ibsen. Ho vart Jochum si stemor. Jochum vaks opp i ein ganske rik borgar- og kjøpmannsheim i Bergen. I 1764 kjøpte han garden Flatøy i Nordhordland. Faren Conradus var god for fleire tusen riksdalar. I april 1765 var Jochum i Bergen i samband med skifteoppgjeret etter faren Conradus de Lange. Skiftet tok til 27. mars 1765. Conradus etterlet seg tre søner og to døtre, og Jochum var den eldste sonen. Han budde både i Bergen og på Flatøy.

Då strileopprøret byrja 18. april 1765, hadde Jochum vore på rangel kvelden før.

Ifølgje kommisjonen vart han dradd med i opprøret i kombinasjon av «Bondemod» og «Drukkenskab». Jochum hadde vore med på å ha skjelt ut og slått futen Bildsøe. Fleire av bøndene fortalde seinare til kommisjonen at

Flyfoto av Flatøy i 2004. Her kjem det tydeleg fram kva for knutepunkt Flatøy har vorte for trafikken, med bruer på tre kanter og hovudåra E39 tvers over øya. På innsida av øya dominerer industrianlegget til Frank Mohn AS. I 1764 kjøpte Jochum de Lange garden Flatøy. Han deltok i Strilekrigen og døydde medan han sat fengsla i 1768. I skiftet etter han overtok Anna Cathrina Hellemand garden Flatøy. Ho og Jochum hadde vore trulova. Foto: Vegar Valde. Utlån: Meland Sogelag v/ Arnt Brakstad

dei under opptøyene hadde sett på de Lange som ein leiar. At ein borgarson var saman med bøndene på denne måten var nesten utenkjeleg.

Etter nokre dagar vart Jochum pågripen på garden sin Flatøy og ført til Bergen. Tanta til Jochum, Karen Mistel, uttalte at nevøen «af Naturen er meget taabelig». Under avhøyra kjem det fram at Jochum har vore utsett for tortur i fengselet. I nokre av dokumenta kjem det også fram at han kunne ha tilstått kva som helst. I 1767 vart Jochum dømd til å mista si ære og sin eigedom, i tillegg til livsvarig slaveri i jern på festninga. Jochum klarte ikkje fengselsopphaldet, og etter tre år døydde han i fengselet i april 1768. Jochum var i 1765 trulova med Anna Catharina Hellemand. Ho fekk besøka Jochum i fengselet. I januar 1769 fekk dei dottera Jochumine Cathrine. Då ho vart døypt i Hamre kyrkje på Osterøy 14. januar 1769, hadde faren vore død i nesten 9 månader. Sjølv om Jochumine var fødd utan at foreldra var gifte, fekk ho status som ektefødd barn etter eit særskilt kongeløyve. Mora Anna Catharina fekk status som kona til Jochum, og dermed arva ho Flatøy. Dottera Jochumine Cathrine gifta seg i 1802 med Lennert Gabriel de Lange. Dei fekk tre born, og budde i Bergen ved folketeljinga i 1815.

Tunet på Nese i Eksingedalen kring 1900. Frå venstre Nese bnr. 4, bnr. 3, bnr. 2 og 1. Huset på Nese bnr. 1 vart oppført i 1896. Ola Jonson Høvik som me kjennar frå Strilekrigen budde på garden Nese frå 1764. Då Ola budde der var det eit klyngetun på garden. Utlån: Ole Jakob Nese.

Ola Jonson Høvik

Ola Jonson Høvik var fødd i 1738 og døypt 8. april ved Mo kyrkje i Modalen i Hamre prestegjeld. Han var son av Jon Olson og kona Anna Simonsdtr. Høvik i Eksingedalen. Hamre prestegjeld var den gongen så stort at det strakk seg frå Meland og Åsane i vest til Modalen og Eksingedalen i aust. Sidan det var så stort, vart Hamre prestegjeld delt i to i 1750. Det nye prestegjeldet blei kalla Hosanger prestegjeld og hadde tre soknekyrkjer: Mo, Seim og Hosanger. I 1752 mista Ola far sin Jon. Jon Olson Høvik vart kun 40 år gamal. Seinare same året gifta mora seg på nytt med Johannes Askildson Mo. I det første ekteskapet hadde det vore seks born og i det andre to, men to av borna døydde små. Ola vart konfirmert sundag 12. juni 1755 ved Mo kyrkje i Hosanger prestegjeld.

I 1764 kjøpte Ola Jonson seg eit lite gardsbruk på Nese. Då han kjøpte garden på Nese var han soldat (gardist). Då strileopprøret braut laus i april 1765, var Ola på veg frå Nordfjord til København. Ola var høg og tynn og var iført ei gul uniform som gjorde han lett gjenkjenneleg. Han var den første som dro med seg futen ut på gata. Han egga opp også dei andre bøndene som hadde møtt fram. I tillegg gjorde han skadeverk på stiftamtmann Cicignon sitt hus. Ola innrømde seinare i avhøyr at han hadde vore med på å ha mishandla futen og gjort skadeverk på stiftamtmannen sin bustad.

Etter åtaket i Bergen klarte Ola å kom-

me seg unna. Han reiste som planlagt til København, men seinare vart han gripen der og ført attende til Bergen under strengt vakthald. Ola blei først dømd til dauden, men vart seinare benåda til livsvarig slaveri. Han sat på slaveriet i Bergen frå 1. november 1768 til 25. februar 1771. I februar 1771 vart han benåda, og han reiste då heim til Eksingedalen. Kven som hadde drive gardsbruket på Nese medan han sat fengsla veit me ikkje. Enten har det vore drive av slektningar eller så har det vore pakta bort. Uansett gjekk det ikkje lenge før han gifta seg etter han slapp ut. Den 23. juni 1771 gifta Ola seg med Ragnhild Johannesdtr. Lavik (1741-1831) frå Eksingedalen. Ekteparet fekk borna Jon (1772-1772) og Anna (1773-1860), men det var ikkje noko langvarig ekteskap. Ola var kun 35 år gamal då han døydde sumaren 1774. Han vart jordfesta frå Flatekvål kapell i Eksingedalen 3. juli 1774.

Det vart halde skifte etter Ola Jonson Nese 13. august 1774. Han etterlet seg enka Ragnhild og dottera Anna på 1 ½ år. Etter at gjelda vart trekt frå var det igjen i underkant av 84 riksdalar. Anna arva då 41 riksdalar 4 ort og 4 skilling. Sidan ho var umyndig fekk ho oppnemnd Johannes Askildson Høvik som formyndar. Den samme Johannes var andre mannen til Anna si farmor Anna Simonsdtr. Høvik. Enka Ragnhild gifta seg på nytt i 1775 med Simon Johannesson Flatekvål. Mora og stefaren dreiv garden til dottera Anna Olsdtr. tok over i 1790. Det året gifta ho seg med Ola Knutson Hermundsdal. Det lever ei stor etterslekt etter Ola Jonson Høvik via dottera Anna.

Jonas Rognaldson Sletten

Jonas Rognaldson Sletten var fødd i 1739 som son av Rognald Einarson og kona Alet Madsdtr. Sletta (på Radøy) i Lygra sokn og Lindås prestegjeld. Foreldra var begge av god bondeslekt frå Høyanger i Sogn, men hadde flytta til Sletta på Radøy i 1720. Dei fekk åtte born, og Jonas var den yngste. Faren Rognald var i fleire år lagrettemann for Radøy skipreide, men han døydde alt i 1749, då Jonas kun var ti år gamal. Mora Alet døydde i 1756 og skiftet etter henne syner eit rikt bu. Dei fem attlevande borna arva ho.

Jonas gifta seg i 1763 med enka Synneva Olsdtr. Pletten (1725-1786) på Radøy og flytta til hennar gard. Med første mannen sin Ola Johannesson Pletten (ca. 1701-1761) hadde Synneva hatt 5 born, og såleis vart Jonas stefar. Trass i at kona var 14 år eldre fekk dei i 1764 dottera Mildrid, men ho døydde som barn. Synneva og Jonas eigde gardsbruket sitt på Pletten, men til liks med grannane tykte dei nok at ekstraskatten sette dei i ein vanskeleg økonomisk situasjon. Valet var derfor enkelt når den 26 år gamle Jonas saman med grannane sine på Sletta på Radøy reiste inn til Bergen i midten av april 1765. Under tumultane i Stiftamtmannsgarden var Jonas til stades. Etter opprøret reiste han heim att til Radøy, men det gjekk ikkje lenge før han vart henta i ein armert sjalupp og ført i jern til festninga i Bergen. Her vart det omfattande avhøyr. Sletten nekta for å ha slått

Parti frå Sletten 1908. Øverst frå venstre: Garden til Brita Pletten, Rådsgarden til Emil Mellingen, huset til Peder Stang som var det første skulehuset på Sletta og garden til Jakob O. Mellingen. Nederst frå venstre: Forretningen og bakeriet til Gjert og Marta Toft. Til høgre er meieriet på Sletta kai. Det var altså her på Sletta Jonas Rognaldson Sletten vaks opp og seinare fekk seg eit gardsbruk. Utlån Johannes Birkeland på Radøy

stiftamtmann Cicignon, og den same Cicignon bekrefta at det ikkje var Jonas Rognaldson Sletten som hadde slått til han. Tenaren Anders Andersson kjende han heller ikkje igjen.

Men heilt uskuldig har nok Jonas ikkje vore. Han hadde skrytt til grannane at han hadde vore med på å rive av ordensbandet til Cicignon. Jonas hadde dessutan kritisert stiftamtmannen å gjera urett når han kravde inn ekstraskatten. Sletten hadde også vore med på å ha jaga amtmann og fut. Under rettssaka blei også Jonas Rognaldson Sletten dømt til døden. Men dette var ein streng dom. Dommen vart anka, men i motsetnad til dei andre som fekk slaveri, vart dommen til Jonas oppheva. I 1768 vart Jonas sleppt fri og kunne reisa heim att til Radøy. Men heime på Sletta hadde det ikkje vore så greit for kona Synneva økonomisk. Året etter (1769) selde dei garden og flytta til Sandviken i Bergen. Her livnærte Jonas seg som fløttmann (transport av folk). Både han og kona døydde i 1786. I skiftet etter dei (1786), vart buet delt mellom Jonas sine sysken (Mads Rognaldsen Spjutøy i Lindås, Einar Rognaldson Sletten på Radøy og Kari Rognaldsdtr. i Bergen) og kona sine to gjenlevande to born frå første ekteskap (Johannes Olsson og Jorna Olsdtr.).

Ola Erikson Svindal

Ola Erikson Svindal var fødd kring 1710 på Svindal i Lindås. Han var son av leiglendingen Erik Torkildson og kona Maria Johannesdtr. Svindal i Myking sokn i Lindås prestegjeld. Ola

Tunet på Svindal bnr. 2 kring 1960. I bakgrunnen ein arm av Hindenesfjorden. På 1700-talet var det eit klyngetun med to gardsbruk på Svindal i Myking sokn i Lindås prestegjeld. Det gamle våningshuset på biletet er gamalt og kan ha vore frå 1700-talet. Det var på denne garden Ola Erikson Svindal budde. I dag er våningshuset vekke. Utlån: Birger Carlsen

vaks opp med foreldre og 4-5 sysken. I 1734 gifta han seg i Hamre med Åsa Helgesdtr. Vassel (1718-1777). Åsa og Ola dreiv garden på Svindal, og fekk ti born i perioden 1736-1759. I 1734 fekk Ola skøyte på halve gardsbruket sitt i Svindal, medan han bygsla den andre halvdelen.

For Ola og kona Åsa som dreiv eit lite gardsbruk, var ekstraskatten ei vanskeleg bør. Det var nok derfor ikkje så rart at Ola slo seg saman med grannane og reiste inn til Bergen 17-18. april 1765. I Stiftamtmannsgarden gjekk det på nevane laus, og Ola slo til stiftamtmann Cicignon i andletet. I tillegg hadde han vore grov i munnen mot Cicignon. Etter opprøret reiste Ola heim att til Svindal. Men det gjekk ikkje lenge før han vart henta i ein armert sjalupp og ført i jern til festninga i Bergen. Ola vart forhøyrd av politiet og kommisjonen i Bergen. I tillegg bekrefta Cicignon saman med to tenarar at det var Ola Erikson Svindal som hadde slått han i andletet. Saka kom for retten, og Ola vart saman med Ola Jonson Høvik og Jonas Rognaldson Sletten dømde til å missa livet. Seinare vart dødsdommane deira omgjort til livsvarig fengsel, og Ola sat på slaveriet i Bergen frå 1. november 1768 til 20. juli 1771. I juli 1771 vart han benåda av Kongen, og reiste heim att til kona Åsa på Svindal.

Ho satt trongt i det medan mannen hadde vore fengsla. Etter å ha vore på slaveriet i fleire år, hadde nok helsa til Ola fått seg ein knekk. Då han døydde i 1775, var han ein mann på rundt 65 år. Andre kjelder gjev opp at han var nærare 70 år under opprøret i 1765, men det er nok ei overdriving.

Erik Bartrumson

Erik Bartrumson (eller Bertramson) var fødd cirka 1710 i Bergen og døydde i Bergen i 1787. Kven foreldra hans var veit me ikkje. Men det me veit er at Erik vart skomakar. Den 16. juni 1748 gifta ungkar og skomakarsvenn Erik Bartrumson seg i Domkyrkja i Bergen med «pigen» Inger Olsdtr. Dei busette seg på Kalfaret, og fekk to dødfødde born i 1748 og 1749. Fleire born vart det ikkje på Erik og Inger.

Under strileopprøret skal Erik saman med bønder og byens pøbel ifølgje vitner ha brote seg inn hos rådmann Hoel for å henta ut futen Bildsøe. Han fortalde bøndene at dei måtte ha stempla papir når stiftamtmannen skreiv under på at han skulle betala tilbake skattepengane. Erik Bertramson vart også skulda for oppvigling og hærverk på huset til rådmannen. Dette nekta han for, men han kunne ikkje nekta for å ha deltatt under opptøyane 18. april. Det heile enda med at Erik seinare vart gripen og han sat fengsla på Slaveriet i Bergen i tre månader frå 6. februar til 6. mai 1766. Etter det vart han ein fri mann. Enkemann og skomakar Erik Bartrumson fekk dottera Johanna Catharina i 1769. Barnemora var Anna Hermansdtr. frå Fløen i Årstad. Johanna Catharina vart døypt ved St. Jørgen kyrkje 10. mars 1769. Erik gifta seg imidlertid ikkje opp att og han døydde som ein gamal mann i september 1787.

Gregorius Andersson Bjerkelie

Gregorius Andersson Bjerkelie var fødd kring 1722 i Trondheim stift. Han vart i 1764 dimittert frå fotgarden i København etter 20 års teneste. Han reiste då til Nordfjord, men på vegen las han opp forordningar om ekstraskatten. Desse viste seg seinare å vera falske. Gregorius klarte likevel å overtyde bøndene om at han kom i eit viktig ærend angåande ekstraskatten, og fekk såleis fri skyss undervegs. Då han kom heim att, ville bøndene ha han til å vera deira talsmann. Dei ville senda han til København for å tala deira sak, men futen for Sunnfjord- og Nordfjord nekta. Gregorius var ikkje i Bergen 18. april 1765, men han kom dit i mai. Då forsette han å leggja ut om dei falske forordningane, og at han kom i eit viktig ærend frå Kongen. Han vart avhøyrd av politiet og kommisjonen, men det vart ikkje reist sak mot ham. Likevel sat Gregorius fengsla på slaveriet i eitt år frå 6. februar 1766 til 6. februar 1767. Då var han ein fri mann.

Baltasar Larsson

Baltasar Larsson budde i Bergen i 1765. Han vart arrestert etter ordre frå stiftamtmann Cicignon for å selja ekte og falske forordningar. Under avhøyra kom det fram at han var ein fattig mann

Slavar ved Bergenhus festning. Statsarkivet i Bergen:, Bergenhus kommandantskap 45-50

som sleit med å brødfø familien. At han hadde slutta å selja forordningar etter 18. april 1765, vart sett på som formildande. Saka mot ham vart ikkje ført for retten, og etter eit par månader i arresten var han ein fri mann. Han måtte heretter lova å ikkje laga eller selja forordningar.

Thor Johansson Leyrdahl

Thor Johansson Leyrdahl var fødd kring 1741 i Bergen og var knappestøypar same staden. Han vart arrestert i 1765 fordi ein politimann såg at han gjekk rundt med ei falsk forordning. Dette var den same forordninga som ei tenestejente tidlegare hadde funnet på Haus prestegard på Osterøy. Thor Johan forklarte at han hadde funnet forordninga utanfor Rådstuen 18. april 1765. Samstundes hadde han gjort forordninga kjend. Mistanken om at det var Leyrdahl sjølv som stod bak vart ikkje bekrefta. Saka hans kom ikkje for retten og etter tre månader med arrest vart han sleppt fri.

Avslutning

Styresmaktane fann aldri ut kven det var som eigentleg stod bak strileopprøret, men det var viktig å statuera eit eksempel. Derfor vart Jochum de Lange, Ola Erikson Svindal, Ola Jonson Høvik og Jonas Rognaldson Sletten dømde til døden. Seinare vart dei benåda av Kongen som då kunne visa seg frem som ein god og nådig konge. Men kun tre av dei fire fekk glede av benådinga, sidan Jochum døydde i fengselet.

Kjelde: http://marcus.uib.no/exhibition/strilekrigen

Yngve Nedrebø:
Militært nærvær under Strilekrigen og etterpå

I mai 1758 gikk det ut kongelig ordre om at norske militære avdelinger skulle overføres til grensevakt i Holstein. Allereie sommeren 1758 ble de første soldatene sendt, og i august var i alt 7332 norske soldater på plass. Seinere ble styrken utvidet, og i alt ble om lag 12000 norske soldater utkommandert til Holstein i løpet av årene 1758-1763.

Årsaken til utkommanderingen var usikkerhet skapt av sjuårskrigen (1756-1763), der Danmark-Norge holdt seg utenfor selve krigen, men den russiske tronfølgeren Peter (1728-1762) viste så tydelige ambisjoner om å ta over hele Slesvig-Holstein, at Danmark-Norge følte man måtte ha et sterkt militært nærvær der. Peter krevde i første omgang å få inntektene av Holstein, men han ble holdt i sjakk av tsarina Elisabeth (1709-1762), og fiokk en så kort funksjonsperiode som tsar (et lite halvår i 1762), at han ikke fikk gjort noe med sine ambisjoner. Han ble fjernet av sin kone, Katarina den store, og hennes ambisjoner var ikke knyttet til Slesvig-Holstein. Soldatene kunne reise hjem!

Kostnadene ned å holde troppestyrkene i Holstein var store, og det ble tatt opp store lån. Sykdom tok livet av mange norske soldater, ikke minst under marsjen hjem. Først var de gjennom en strabasiøs marsj, deretter ble de plassert om bord i troppetransportskip der

soldatene nærmest lå som «sild i tønne». Om lag 25% av soldatene (rundt 3000 av de 12.000 utkommanderte nordmennene) døde i løpet av utkommanderingen.

Begge regimentene fra Bergenhusiske var utkommandert, og med rundt 1200 mann fra hvert av dem. I tillegg til infanteriregimentene ble det sendt 624 mann fra Bergen til flåtestyrken, slik at

den samlede utskrivingen fra Bergenhus stift var i overkant av 3000 mann.

Stiftamtmannen meldte 24. mai 1763 at begge de Bergenhusiske regimentene var «lykkelig arriverede» tilbake i Bergen, men de hadde hatt tunge tap. Fra 1. Bergenhusiske (Nordre Bergenhusiske) ble det meldt om 353 døde og 55 soldater var avgitt til andre kompanier. Av de rundt 1200 utkommanderte kom bare 792 hjem, knapt 66%. 2. Bergenhusiske (Søndre Bergenhusiske) slapp litt billigere, 914 mann kom hjem. Det regimentet hadde hatt 248 døde, mens 38 var avgitt.

Sykdommene som hadde rammet soldatene var smittsomme, og de spredte seg raskt til lokalbefolkningen da soldatene kom hjem. 1763 ble et år preget av sykdom og svært høy dødelighet i Norge, 25 556 mennesker døde i løpet av året. Fødselstallet i 1763 lå på 22 572, slik at folketallet falt med 3000.

Befolkningen i Norge hadde gjennom mange år båret store kostnader i form av utskriving av soldater og tapping av arbeidskraft. Mange opplevde det som utålelig når en utarmet befolkning ved innføringen av ekstraskatten i 1762 også ble pålagt svært tunge nye økonomiske byrder. Ekstraskatten var en koppskatt med en innretning slik at den rammet de fattigste sterkest.

Soldatene skulle ikke bare ta seg av forsvaret mot ytre fiender, de skulle også holde befolkningen hjemme i age. Bergenhus festning hadde garnison, og der lå det i årene rundt 1765 to kompanier, et artillerikompani med rundt 80 mann og et garnisonskompani med rundt 140 mann. Fram til sommeren 1765 stod styrken i garnisonen under kommando av festningskommandanten oberst Poul Christian Rye. Soldatene ved garnisonen ble satt inn under oppløpet, og de fikk kraftig kritikk fra Undersøkelseskommisjonen for sin framferd. De ansvarlige offiserene forsvant i løpet av få uker. Kommandanten ble fra 18. juli 1765 erstattet av oberst Friderich von Koss.

Men flere av anførerne for strilene var soldater, og myndighetene måtte stille spørsmål ved lojaliteten til soldatene dersom de ble satt inn mot sine brødre og søstre igjen.

Løsningen måtte bli å få på plass soldater som ikke hadde sine lojalitetsbånd til lokalbefolkningen.

Nordenfjeldske gevorbne infanteriregiment var et regiment av vervede soldater, Det var opprettet i 1733. Først bar regimentet navnet til regimentssjefen, men fra 1763 ble navnet Nordenfjeldske gevorbne infanteriregiment. På tross av at navnet skulle peke mot en ganske annen del av landet, var regimentet stort sett forlagt i Christiania.

I 1767 ble Nordenfjeldske overført til København og erstattet af **Delmenhorstiske infanteriregiment, som** hadde navnet sitt fra grevskapet Delmenhorst ved Oldenburg, like utenfor Bremen. Regimentet var blitt organisert i 1763, og kom i 1765 til Danmark. Det var et regiment av yrkeskrigere fra mange nasjoner og med variert fortid.

I juli 1767 ble regimentet sendt til Norge, og livbataljonen ble plassert i Bergen. Den andre bataljonen ble delt mellom andre norske festninger, og satt i perioder i Trondheim, Kongsvinger og Kristiansand.

Delmenhorstiske regiment bestod av to bataljoner, hver bataljon med sju kompani. Ved normaloppsetting skulle hvert kompani ha 65-67 menige og underoffiserer, slik at regimentet fullt utbygd skulle ha 914 mann. I tillegg hadde regimentet rundt 50 offiserer. I tillegg fulgte det med mange familiemedlemmer, slik at det i alt var langt over 1000 mennesker som fulgte regimentet til Norge.

Ikke alle soldatene fant seg til rette i Bergen. Mange deserterte, og etter relativt kort tid i Norge var mannskapsstyrken redusert til noe under 800 mann, og det ble liggende på det nivået så lenge regimentet ble liggende i Norge.

Regimentet var plassert i Norge for å beskytte myndighetenes interesser og holde lokalbefolkningen i sjakk. I Bergen kom de ganske raskt i et motsetningsforhold også til byens myndigheter og borgerne. Soldatene og offiserene var innlosjert privat, og de store kostnadene dette medførte ble lagt på byens innbyggere. Regimentet kom fordi befolkningen gjorde opprør mot skattetrykket, og resultatet av nærværet ble ytterligere økning av trykket!

Delmenhorstiske var plassert i Noreg til 1774. Meningen var at de skulle ha reist tidligere, men i 1773 ble de rammet av epidemi, slik at avreisen ble utsatt.

I 1773 ble det bestemt at Delmenhorstiske skulle erstattes av Pionerbataljonen i København, som skulle deles i to og plasseres ved garnisonene i Bergen og Trondheim, med to kompanier ved hver av garnisonene. Pionerbataljonen stod under ledelse av major, seinere oberstløytnant, Fridrich Anthon von Weinigell (ca. 1720-1785). Pionerbataljonen bestod av vervede og etter hvert godt voksne soldater. De måtte naturlig nok erstattes av nye under sitt lange tilhold på Bergenhus, og da var det naturlig å velge rekruttering lokalt,. Garnisonskompaniene kom derfor etter hvert til å bestå av en blanding av utenlandske og norske vervede soldater.

I hele perioden fra 1765 til 1785 var det egen kommandant på Bergenhus festning, men fra Weinigell døde i 1785 overtok kommandanten den direkte ledelsen av garnisonskompaniene, som fra 1. oktober 1786 byttet navn til grenaderkompanier.

Fra 1. mai 1789 oppløste man de gamle garnisonskompaniene, og erstattet dem med utskrevne mannskaper fra de to Bergenhusiske regimentene. Man var tilbake til tilstanden før Strilekrigen, og det var igjen lokale soldater man valgte å stole på.

Bjørn Davidsen:
Epilog

Denne utgaven av «Bergensposten» har stort sett berettet om de besværligheter befolkningen i det nåværende Hordaland fylke opplevde med ekstraskatten av 1762 – og de oppløp dette førte til. Vårt inntrykk er at de problemene med innkrevingen av denne skatten i Hordaland, i stor grad var skapt av det lokale byråkratiets nidkjærhet i utøvelsen av sine plikter.

Går vi et hakk lenger nord, til Sunn- og Nordfjord, ble det berettet om en langt mer skånsom inndriving av denne skatten. I 1770, åtte år etter innføringen og to år før den tok slutt, finner vi denne attest som folket i Førde utbad seg fra futen – og som forteller om velvillige skattebetalere som tross for store økonomiske vansker, var behandlet med nensomhet av inndriverne. Det er ikke alltid nidkjærhet og makt fører fram, men heller list og lempe:

«I anledning af en Stor deel af Førde Præstegiælds almue, deris forlangende om at nyde min attest, saavel om deris opførsel ved den allernaadigst Paabudne Extra Skatts paafordring, som om deris slette til Stand og vilkor, kan ieg ey nægte dem samme, men med fuldkommen Vished kan bevidne at denne Almue ey nogen tiid har vist opsetsighed imod øvrigheds paa bud eller ordre mindre imod Kongel. Befalinger, at deris omstændigheder maae være der som paa mange Stæder slætte maa man troe, da Fiskerierne har slaaet feil og korn kiøb i Byen dyrt i nogle Aar, dog skal ingen almue kunde sige at de med Haard medfardt eller Execution har til denne tiid været Ruineret da ey nogen er endnu fratagen Creaturer eller det de nødvendigst har behøvet, og tillige er Stædets Lensmand beordret endnu en tiid at Cessere med Executionens fuldbyrdelse for igienstaaende Skatter til nermere Ordre, i anleedning af almuens indstændige forlangende; dette kan paa Almuens med fuldkommen sandhed Attesteres af

Svanøe Gaard

J. W. Nagel

den 19de Febr. 1770.»

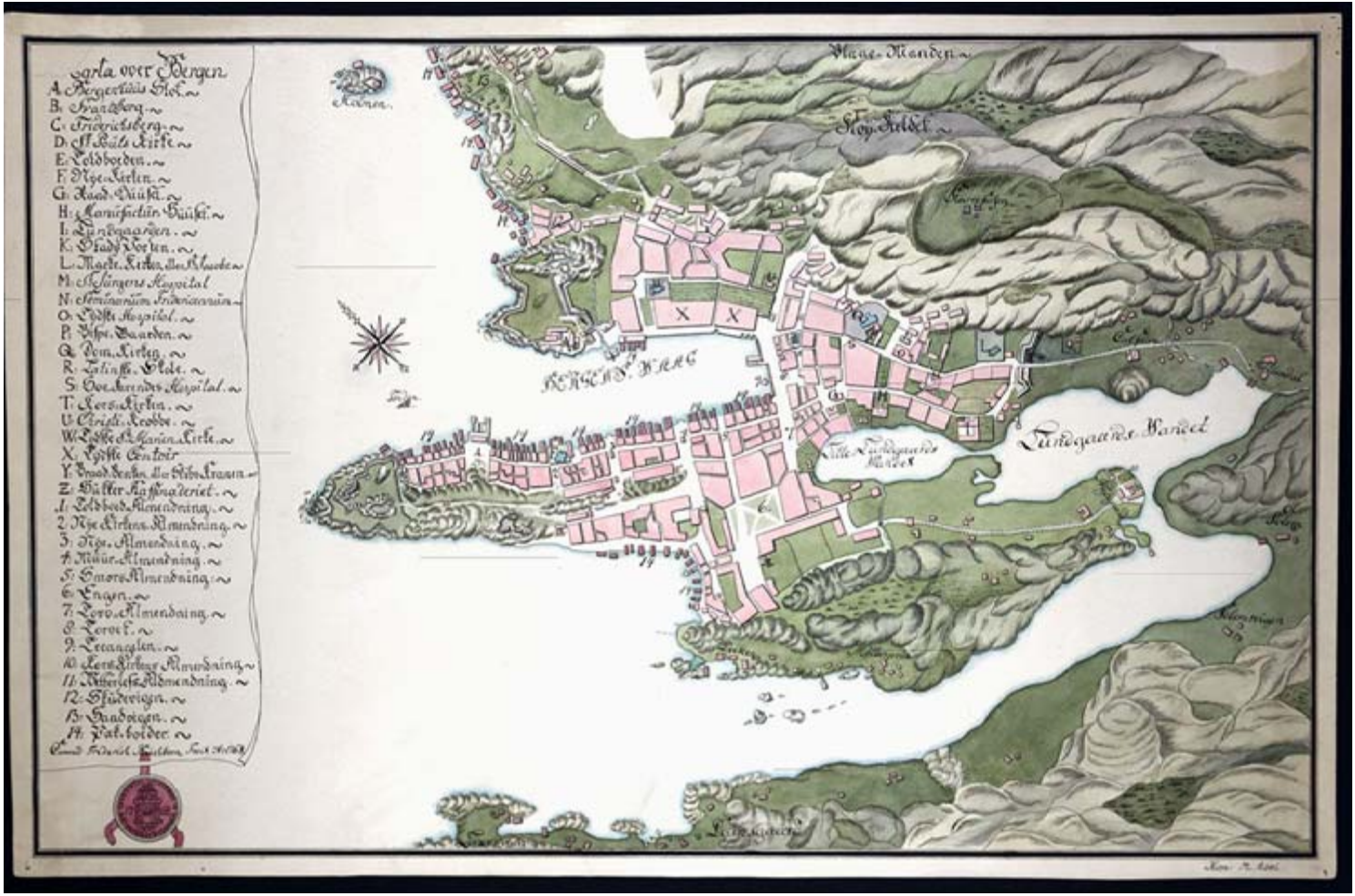

Carta over Bergen, Conrad Friderich Reichborn 1768

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no
Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

De siste utgavene i denne serien:

2/2007

3/2007

1/2008

2/2008

3/2008

1/2009

2/2009

3/2009

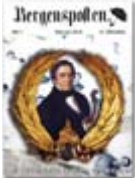
1/2010

2/2010

3/2010

1/2011

2/2011

3/2011

4/2011

1/2012

2/2012

3/2012

1/2013

2/2013

3/2013

1/2014

2/2014

3/2014

4/2014

1/2015

Lese Bergensposten på farten?: